

mevzu

sosyal bilimler dergisi | journal of social sciences

e-ISSN 2667-8772

mevzu, Mart/March 2020, s. 5: Advance online publication

Kıraatlerin Mâhiyeti ve Tarihi
The Nature and History of Recitations

Yakup YÜKSEL

Doç. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi.
Associate Professor, Tekirdag Namık Kemal University, Faculty of Theology.
Tekirdağ / TURKEY
yyuksel@nku.edu.tr

ORCID ID: orcid.org/0000-0002-4605-5205

DOI: [10.5281/zenodo.4322646](https://doi.org/10.5281/zenodo.4322646)

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 29 Eylül / September 2020

Kabul Tarihi / Date Accepted: 07 Aralık / December 2020

Online First/Online Erken Görünüm: 15 Aralık / December 2020

Yayın Tarihi / Date Published: 15 Mart / March 2020

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Mart / March

Atıf / Citation: YÜKSEL, Y. (2020). Kıraatlerin Mâhiyeti ve Tarihi. *Mevzu: Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (Mart 2020): Advance online publication.

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/mevzu> | <mailto:mevzusbd@gmail.com>

Copyright © CC BY-NC-ND 4.0

Öz

Kıraatler konusunun açık bir şekilde anlaşılabilmesi için Kur'an'la ilgili genel bir bilgi vermek gerekir. Yani vahiy ürünü olan Kur'an'ın tarihsel süreci, vahyin nüzûlü ve keyfiyeti, Hz. Peygamberin kendisine gelen vahiy konusunda hassasiyeti, vahyi sözlü ve yazılı kayıt altına aldırması ve kontrol etmesi, Kur'an'ı ashâbına öğretmedeki metodu, vahiy malzemelerinin korunması ve benzeri konuların izah edilmesi gerekir. Halen günümüzde sanki anlaşılması çok zor ve problemlili bir konuymuş gibi gündemde tutulan kıraatler konusu temas ettiğimiz başlıklar eşliğinde sistematik bir şekilde işlenerek vüzûha kavuşturulacaktır. Bu çalışmada amacımız kıraatler hakkında efradın câmi ağıyarını mâni bir şekilde genel malumat vermek, bu konuda muhtemel sorulara cevap oluşturmaktır. Ayrıca kıraatlerin menşeinin ne olduğu, Kur'an ve kıraat ilişkisi ve kıraat farklılıklarının tefsire etkisi hakkında detaylı bir bilgi sunmaktır.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Kıraat, Vahiy, Tefsir, Kıraat İmamı.

Abstract

In order to understand the subject of recitations clearly, it is necessary to give general information about the Quran. In other words, the historical process of the Quran, which is the product of revelation, the origin and quality of the revelation, Hz. The Prophet's sensitivity about the revelation that came to him, the verbal and written recording and control of the revelation, the method of teaching the Quran to his companions, the protection of revelation materials and similar issues should be explained. The subject of recitations, which is still on the agenda as if it is a very difficult and problematic subject to understand today, will be systematically covered with the titles we have touched. In this study, our aim is to give general information about the recitations, in a way that is to say, to the mosque, and to answer possible questions on this subject. In addition, it is to provide detailed information about the origin of the recitation, the relationship between the Qur'an and the recitation, and the effects of the differences in recitation.

Keywords: Quran, Recitation, Revelation, Tafsir, Recitation Imam.

Giriş

Dini ilimlerin ilk kaynağı olan Kur'an, İslam'dan önceki ilahi kitapların hiçbirisine tanınmamış olan bir okuma zenginliğine sahiptir. Başta ahkâm ve ibâdet boyutu olmak üzere her yönüyle evrensel kitap olması diğer ilâhi vahiylerde olmayan farklılıkları beraberinde getirmiştir. Kur'an'ın Arap bir peygambere indiği ve yine Arapça dil ile geldiği inkâr edilemez bir gerçektir.¹ Irkı Arap ve dili Arapça olan bir şahsa gelen vahiy şayet farklı bir dil ile gelmiş olsaydı bunun problem olacağını yine dili Arapça olan Kur'an'ın kendisinden öğrenmekteyiz.²

İnen âyetler Hz. Peygamber tarafından oluşturulan vahiy kâtiplerine bizzat yazdırılmaktaydı. Konuyla hassas bir şekilde ilgilenen Hz. Peygamber, gelen âyetlerin hangi âyet grubuyla birlikte yazılacağını bizzat kendisi açıklıyor ve ilgili yere yazılmasını sağlıyordu. Ayrıca yazılan vahiy metinlerini kâtiplere okutarak Allah tarafından zihnine yerleştirilen âyetlerle birebir sağlamasını yapıyor ve kontrol ediyordu. Bir taraftan da inen âyetleri ashabına okuyor, mesajlarını tebliğ ediyor ve öğretiyordu. Mekke'de Kur'an öğretimi sistemli bir halde olmasa da bulunan her imkân ve her yerde öğretimi Hz. Peygamber tarafından devam ediyordu. Medine döneminde bir mescit inşa edilmesiyle birlikte müştemilatı konumunda olan mekânda sistemli bir şekilde Kur'an eğitimi veriliyordu. Burada eğitim görenlere de ashâb-ı suffe deniyordu. Kur'an öğretimi bir taraftan Hz. Peygamber tarafından yürütülürken diğer taraftan kendisinin onay verdiği ve Kur'an öğretmekle görevlendirdiği sahâbe tarafından da yaygın bir hale getiriliyordu. Bu bağlamda Buhârî'nin şu rivâyetini vermek yerine olacaktır: "Abdullah b. Amr b. el-Âs Hz. Peygamberi şöyle derken işittiğini nakletmiştir: "Kur'ân'ı dört kişiden alınız/öğreniniz. Abdullah b. Mes'ud, Sâlim, Muâz ve Übey b. Ka'b." (Buhârî, "Fedâilü'l-Kur'ân", 8) Her ne kadar bazı bilginlere göre dört kişiden Kur'an öğrenilmesine vurgu yapılmış olması Hz. Peygamberin vefatından sonraki döneme ait bir işaret olarak yorumlanmış olsa da sözün söylendiği vakitten itibaren geçerli olduğunu savunanlar da olmuştur. (Süyûti, *el-İtkân*, s. 155) Nitekim Kur'an öğretme konu-

¹ Yûsuf 12/2; Ra'd 13/37; Nahl 16/103; Tâhâ 20/113; Şuârâ 26/195; Zümer 39/28; Fussilet 41/3; Şûra 42/7; Zuhruf 43/3; Ahkâf 46/12.

² Fussilet 41/44.

sundaki uzmanlık sadece bu isimlerle sınırlı kalmamış yetmiş yakın sahâbinin alanda uzman olduğu bilgisi rivâyetler arasında yerini almıştır.

Araştırmacıların ifadesine göre Kur'an'ın kıraati konusunda Mekke döneminde herhangi bir problem yoktu. Medine döneminin son yıllarında yabancı beldelerden gelip İslam'ı kabul eden ve farklı lehçelerle konuşanların Kur'an kıraati konusunda bazı kelimelerin telaffuzunda zorlandıkları ortaya çıktı. Bu durumla karşılaşanlar Hz. Peygamber'e müracaat ederek nasıl okumaları gerektiğini sorup öğreniyorlardı. Bu durum karşısında Hz. Peygamber onlara yol gösteriyor, zorlandıkları kelimelerle ilgili olarak kendi lehçelerine uygun okuma şekliyle onlara çözüm üretiyordu. Bir yandan da Cebrâil vahiy için geldiğinde Kur'an'ın kıraati konusunda farklı okumalara izin verilmesi için Allah'tan izin talep ediyordu. Hadis kaynaklarında bu konuyla ilgili olarak bazı aşamalardan bahseden rivâyetler mevcuttur.³ Nihayet "*Kur'an yedi*

³ Bu konuda ilk rivâyet, Hz. Ömer'in Hişâm b. Hâkim'le yaşamış olduğu olay hakkında Hz. Ömer tarafından rivâyet edilen hadiste geçmektedir. Olay şöyledir: "Hz. Ömer şöyle demiştir: "Ben mescid'de idim. Bir adam geldi ve namaz kılmaya başladı. Namazda Furkân sûresinden âyetler okuyordu. Fakat benim bilmediğim farklı bir kıraatle okuyordu. Namazdayken neredeyse onun yakasına yapışacaktım ancak sabrettim. Namazı bitirir bitirmez hemen yakasına yapıştım ve: "Sana bu sûreyi kim öğretti?" dedim. O da Allah Elçisi bana okuttu deyince: "Yalan söylüyorsun. Çünkü bana da bu sûreyi Resûlullah okuttu ve senin okuduğun gibi okutmadı" dedim. Nihayet yakasından tutup Hz. Peygamber'e götürdüm ve "Ey Allah'ın Elçisi! Ben bu adamın Furkân sûresini senin bana okuttuğundan farklı harflerle okuduğunu işittim" dedim. Bunun üzerine Hz. Peygamber bana: "Bırak onu ey Ömer!" dedi ben de bıraktım. Allah Elçisi: "Oku! Ey Hişâm" buyurdu. Hişâm, kendisinden (az önce Mescid'de) dinlediğim şekilde okudu. Allah Elçisi: "Sûre böyle nâzil oldu" buyurduktan sonra; "Ey Ömer! Sen oku!" buyurdu. Ben de Hz. Peygamberin bana okuttuğu/öğrettiği şekilde okudum. Bunun üzerine Allah Elçisi: "Şüphesiz bu Kur'an, yedi harf üzere nâzil oldu. Ondan kolayınıza geleni okuyun" buyurdu." Bkz. Buhari, "Fedâilu'l Kur'an", 5, 27; Müslim, "Salâtü'l-Müsafirîn", 270; Ebû Dâvûd, "Vitr", 22. İkincisi Ubey b. Ka'b'ın rivâyet ettiği hadistir ve şöyledir: "Hz. Peygamber bir gün Benî Gıfâr gölcüğünün kenarındayken Cebrâil kendisine geldi ve: Allah, ümmetine Kur'an'ı bir harf üzere okumanı emrediyor dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber: "Allah'tan ümmetime yardım etmesini ve onları bağışlamasını diliyorum. Ümmetim buna güç yetiremez" buyurdu. Cebrâil kendisine ikinci defa geldi ve iki harf üzere okumasını söyledi. Hz. Peygamber aynı şeyi söyledi. Cebrâil üçüncü defa geldiğinde Hz. Peygamber yine aynıını söyledi. Nihayet Cebrâil dördüncü defa geldi ve: "Ümmetinin Kur'an'ı yedi harf üzere okumasını Allah sana emrediyor. Hangi harf üzere okurlarsa isabet etmiş olurlar" buyurduğunu haber verdi." Bkz. Buhârî, "Fedâilu'l-Kur'an", 5, 27; "Tevhîd", 53; Müslim, "Salâtü'l-müsafirîn", 270; Ebû

harf üzere indirilmiştir, ondan kolayınıza geleni okuyun"⁴ (Buhari, "Fedâilu'l Kur'ân", 5, 27; Müslim, "Salâtü'l-Müsafirîn", 270; Ebû Dâvûd, "Vitr", 22) şeklinde gelen ruhsat ümmete bir kolaylık sağlandığı haberini vermişti. Hz. Peygamber hayattayken sahâbe arasında farklı okumalar vuku bulmuş, konu Hz. Peygambere iletilmiş ve O'ndan onay almıştır. Ancak Kur'an'ın hangi kelimelerinde, ne kadarında kıraat farklılıklarının olduğu, Hz. Peygamberin bu okumaları bizzat uygulayıp uygulamadığı konusunda ilgili elimizde hiçbir kaynak olmadığı için bu konu hala kapalılığını devam ettirmektedir. Bir başka husus ise Kur'an'ın yedi harf üzere indirildiğini beyan eden hadiste geçen yedi rakamının neyi ifade ettiği tam olarak bilinemediği için kıraat ilminin en tartışmalı konusu olarak karşımızda durmasıdır.

1. Vahiy ve İndiği Ortam

Sözlükte yazmak, işaret etmek, ilham etmek, emretmek ve elçi göndermek⁵ anlamına gelen vahiy; Allah'ın bir bilgiyi, bir hükmü ya da emri peygamberine gizlice bildirmesine denir.⁶ Vahyin kök anlamları arasında yer alan "işaretle bildirmek" veya "gizlice bildirmek" kavramının lügatlerde ilk anlam

Dâvûd, "Vitr", 22; Tirmizî, "Kırâat", 11. Yedi harfle ilgili hadisler senet bakımından farklı kanallardan gelmiş olsa da içerik olarak birbirine yakın olan hadislerdir. Bu hadislerden bir tanesi Hz. Ömer, yirmi tanesi Übey b. Ka'b, yedi tanesi Abdullah b. Mes'ud ve dört tanesi de Ebû Hureyre kanalıyla bizlere ulaşmış ve kırk altıya ulaşan bir rivâyet yekunu oluşturmuştur. Araştırmacıların ortaya koyduğuna göre bu rivayetlerden otuz sekiz tanesinin sened zincirinin sağlam olduğu dolayısıyla yedi harfle ilgili bu hadislerin de sahih olduğunu öğrenmekteyiz. Detaylı bilgi için hadislerin rivâyet ve senet değerlendirmesi konusunda Tayyar Altıkulaç'ın, Dr. Abdu's-Sabûr Şâhin'in, *Târihu'l-Kur'an*, adlı eserinden yapmış olduğu tercümeye bakılabilir. Bkz. Tayyar Altıkulaç, Kur'an Tarihinde Yedi Harf Meselesi, Dini İlmî Edebi Mesleki Aylık Dergi, C. XII, Sayı: 1, Ankara 1973, s. 10-22.

⁴ Buhari, "Fedâilu'l Kur'ân", 5, 27; Müslim, "Salâtü'l-Müsafirîn", 270; Ebû Dâvûd, "Vitr", 22,
⁵ Halîl b. Ahmed, Ebû Abdîrahmân b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-ayn*, thk. Dr. Abdulhamîd Hendâvî, (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2003), 4/353-354; Râğîb el-İsfehânî, *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnân Dâvûdî, (Beyrut: Dâru's-Şâmiyye, 1997), s. 858; İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî, *Lisânü'l-'arab*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1994), XV/382. Şu âyet vahyin sözlükteki anlam çeşitliliğine işaret etmektedir: "Allah, bir insanla ancak vahiy yoluyla yahut perde arkasından konuşur. Yahut bir elçi gönderip, izniyle ona dilediğini vahyeder. Şüphesiz O yücedir, hüküm ve hikmet sahibidir." eş-Şûrâ 42/51.

⁶ Bkz. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'arab*, XV/382; Muhammed Abdulazîm ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, (Beyrut: el-Mektebetü'l-asriyye, 2012), I/66.

olarak verilmesi bazı yorumları da beraberinde getirmiştir. Örneğin es-Sehâvî'nin (ö. 643/1245) kelimenin kökünde yer alan "işaretle bildirme" anlamından hareketle "sanki de vahiy meleğinin sadece peygambere bunu öğrettiği ve onun dışında kimsenin bu vahyi anlamasının mümkün olmayacağı" anlamının kastedilmiş olduğunu vurguladığına şahit olmaktayız.⁷ Allah'ın emretmesiyle görevli melek ve peygamber arasında meydana gelen vahiy olgusunun ikisi arasında anlaşılabilir bir şey olduğu, üçüncü bir öznenin bunu anlayamayacağı bir mahiyet olduğuna dikkatleri çekmiştir. Elbette peygamberin aldığı vahyi tebliğ ve tebyininden sonra muhatap kitle de o vahyi anlama seviyesine çıkmış olacaktır.

Kur'an-ı Kerim'de birçok yerde geçen vahiy kelimesinin, istisnalar hariç genelde Allah'a nispet edilen bir kavram olduğu görülmektedir. Allah ile peygamberleri arasında bir iletişim vasıtası olan vahyin meydana geliş şekli de kısaca dile getirilmiştir. Elçi olarak seçtiği kullarına bilginin Allah tarafından aktarılmasının Kur'an'da üç başlık halinde sunulduğunu söylememiz mümkündür. "Allah, bir insanla ancak vahiy yoluyla yahut perde arkasından konuşur. Ya da bir elçi gönderip izniyle ona dilediğini vahyeder" (Şûrâ 42/51) âyeti bu gerçeğe işaret etmektedir. Her ne kadar Kur'an'da Allah'ın insanlar dışındaki varlıklara da vahyettiğini bildiren âyetler⁸ mevcut ise de biz, meâlini verdiğimiz âyetin son kısmında geçen elçi göndermek suretiyle insanlara vahyetmesini özelden de peygamberlere mesajını iletmesini ele alacağız. Bu bağlamda Zerkeşî (ö. 794/1392) Kur'an'ın iniş keyfiyetini iki şekilde ele almıştır. Birincisi Hz. Peygamberin beşer sûretinden çıkıp melek sûretine bürünmesi şeklinde Cebrâîl'den vahyi alması, ikincisi de Cebrâîl'in melek sûretinden çıkıp beşer sûretine bürünerek vahyi getirmesidir. Birinci halin daha çetin bir atmosfer olduğunu da sözlerine ilave etmiştir.⁹ Vahyin mâhiyetini de inceleyen Zerkeşî konuyu üç başlıkta toplamıştır. 1. Kur'an hem lafız hem de mana olarak in-

⁷ Bkz. Ebü'l-Hasen Alemüddîn Alî b. Muhammed b. Abdissamed es-Sehâvî, Cemâlû'l-kurrâ ve kemâlû'l-ikrâ, thk. Dr. Alî Huseyn el-Bevvâb, (Mekke: Mektebetü't-Türâs, 1987), I/31.

⁸ Bkz. Enfâl 8/11; Nahl 16/68-69; Fussilet 41/12; Zilzâl 99/4-5.

⁹ Bkz. Ebü Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısırî el-Minhâcî ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Mütevellî Mansûr, (Kahire: Mektebetü Dâri't-Türâs, 2008), 1/260; Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *el-Itkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Şuayb Arnavut, (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 2012), 100.

miştir. Yani Cebrâil, âyetleri levh-i mahfûz'dan hıfzederek almış ve Hz. Peygamber'e getirmiştir. 2. Cebrâil, vahyi sadece mana olarak getirmiştir. Hz. Peygamber bu manaları bilmiş ve Arapça olarak yazdırmıştır. Şuarâ sûresindeki şu âyetler buna işaret etmektedir: *"Uyarıcılardan olasin diye onu güvenilir Ruh (Cebrail) senin kalbine apaçık Arapça bir dil ile indirmiştir."* (Şuâra 26/193-195) 3. Cebrâil, vahyi Hz. Peygamber'in kalbine indirmiştir, o da bu lafızları Arapçaya çevirmiştir (Zerkeşi, 2008: I/261).

Bu konuda Süyûtî (ö. 911/1505), Cüveynî'nin (ö. 478/1085) Kur'an hakkında şöyle dediğini belirtir: *"İnzâl olunan Allah kelâmı iki kısımdır. Birincisi, Allah, Cebrâil'e hitâben: "Peygamber'e git ve ona senin gönderildiğini, Allah'ın şöyle şöyle yapmanı emrettiğini kendisine söyle."* Bu durumda Cebrâil ne diyeceğini anlıyor (ne için görevlendirildiğini kavırıyor) ve Rabbinin kendisine emrettiğini Peygamber'e söylüyordu. Yani bu durumda Cebrâil anlamı lafza kendisi aktarıyordu. İkincisi; Allah, Cebrâil'e: *"Git, Peygamber'e bu yazıyı oku"* şeklinde emrediyordu. (Cüveynî, 1950: 135) Cebrâil de Allah'tan aldığı şekliyle vahyi götürüp olduğu gibi okuyordu. Süyûtî, Cüveynî'nin birinci kısımda ifade ettiği durumun sünnet, ikinci kısmın ise Kur'an olduğunu kabul etmektedir. Çünkü Cebrâil'in Kur'an vahyi için indiği bilindiği gibi sünnet için geldiği de vâkidir. Dolayısıyla o, sünnetin mana ile rivâyet edilmesini câiz görmüş, Kur'an kıraatinin ise mana ile rivâyeti câiz olmadığı için mana ile vahyini de câiz görmemiştir. Bunun sırrını da lafzı ile ibadet edilmesine bağlamış ve lafzın yerine geçebilecek bir şeyi getirmek hiç kimsenin haddine değildir demek istemiştir. (Süyûtî: 2012: 102)

Kaynakların, vahyin Hz. Peygamber'e geliş şekillerini de genelde yedi madde halinde verdiklerine şâhit olmaktayız. 1. Hz. Peygamber uykuda iken gördüğü sâdık rüya ile vahyin gelmesi. 2. Hz. Peygamber uyanık iken vahiy meleğinin vahyi kalbine indirmesi. 3. Cebrâil'in bir insan şekline bürünerek Peygamber'e vahyi getirmesi. 4. Cebrâil'in aslî sûretinde vahyi getirmesi. 5. Cebrâil görünmeden bir sesle (çingirak sesine benzer) vahyin gelmesi. (Buhârî, "Bed'ü'l-Vahy", 1; Müslim, "Fedâil", 87) Hz. Peygamber uyanık haldeyken Allah ile konuşması. 7. Hz. Peygamber uykuda iken Cebrâil'in vahyi getirmesi. (Cerrahoğlu, 1988: 48-51; Keskiöğlu, 1993: 29-30)

Konumuz kıraatler olduğu için Hz. Muhammed'den (a.s.) önceki peygamberlere inen vahiy alanımızın dışında kalacaktır. Kaynaklarda belirtildiğine göre Hz. Peygamber Hira'da inzivâ halindeyken Kur'an'a dair inen ilk vahiy, Alak sûresinin ilk beş âyetidir. (Buhârî, "Bed'ü'l-Vahy", 1) Mekke'de 610 yılı Ramazan ayında inmeye başlayan Kur'an vahyi peyderpey devam etti. Gelen vahiy karşısında Hz. Peygamberin tutumunu ise yine başka bir zamanda inen vahiyden öğreniyoruz. *(Ey Muhammed!) Onu (vahyi) çarçabuk almak için dilini kımıldatma. Şüphesiz onu toplamak ve okumak bize aittir.*" (Kıyâme 75/15-16) Hz. Peygamber gelen vahyi unutturum endişesiyle Cebrâil okurken kendisi de tekrar ediyordu. Ancak böyle bir endişeye mahal olmadığını zira onu okumanın ve gönlünde saklamanın vahyin sahibi Allah'a ait olduğu bu âyetlerle belirtilmiştir. Kur'an'ın nüzûlüyle ilgili âyetlere bütün olarak baktığımız takdirde Hz. Peygamber için şu aşamalardan bahsedebiliriz. Birinci sırada vahyi alması, ikinci olarak aldığı vahyi Allah'ın yardımıyla hıfzetmesi, üçüncü aşamada gelen bütün vahiyleri toplaması/toplatması, dördüncü aşamada vahyi okuması ve açıklamasıdır. Bu aşamaları da üç başlık halinde özetlemek mümkündür. 1. Telakkî/vahyi alması. 2. İttiba'/aldığı vahye uyması. 3. Tebliğ/aldığı vahyi insanlara duyurması. Hatta Ğânim Kaddûri Kur'an'ın vahyi, Hz. Peygamber'in zihninde ezber olarak yerleştirilmesi, ayrı ayrı gelen vahyin yine Hz. Peygamber'in zihninde bir araya toplanması ve açıklanmasının bizzat Allah tarafından garanti edildiğini söylemekte ve buna delil olarak şu âyetleri göstermektedir (Kaddûri, 2003: 27) *"(Ey Muhammed!) Onu (vahyi) çarçabuk almak için dilini kımıldatma."* (Kıyâme 75/16)

Vahiyle ilgili verdiğimiz bu kısa malumattan sonra indiği ortam hakkında da bilgi vermek gerekir. Kur'an, Arabistan coğrafyasında inmiştir. İlk yıllarda vahyin indiği ortam Mekke, hicretten sonra da Medine olmuştur. Gelen vahiy sadece Hz. Peygamberi ilgilendirmiyor aynı zamanda onu tebliğ edeceği toplumu ve ortamı da ilgilendiriyordu. Vahyin ilk başlangıcı ve ardından devam edecek olan yirmi üç yıllık süre zarfında gelen yeni vahiyler Hz. Peygamberi heyecanlandırdığı gibi ashâbı da heyecanlandırıyordu. Manevi hayatlarının kaynağı olan Kur'an vahyinin her aşaması özlemini çektikleri en önemli anlardı. Gelen vahyi Hz. Peygamber'in kendilerine okumasıyla yetinmeyip bu konuda özel gayretlerinin olduğu bilinen bir gerçektir. Bu anlamda gelen vahyi Hz. Peygamberin dilinden dinlemeleri, ardından kendilerinin

okuyup ezberlemeleri ve yazıya geçirmeleri önemli bir ortam oluşturuyordu. (Gırnâti, 1995: I/21-22) Vahyin geldiği yıllarda Mekke toplumunda okuma yazma bilenlerin oranı çok az idi. Mekke döneminde okuma yazma bilenlerin sayısı yirmiyi geçmiyordu. (Dağ, 2011: 26) Bu açıdan vahyin alınması ve aktarılması öncelikli olarak ezberden ve dilden dile okunarak gerçekleşmiş diğer taraftan da vahiy kâtiplerine de yazdırılmıştır. Hz. Peygamber Cebrâîl'den aldığı vahyi (İlâhi bir lütufla) ezberinde tutuyor, tekrar tekrar okuyor ve sözlü olarak ashabına aktarıyordu. Dolayısıyla vahyin tebliği sözlü kültürle başlamış okuma-yazma oranının artmasıyla da yazı ile devam etmiştir. Konu hakkında şu bilgiyi vermek yerinde olacaktır: "Hz. Peygamber, tedricen gelen vahiyleri Cebrâîl'in okumasıyla zihninde hazır buluyordu; böylelikle gelen mesajı öncelikle Hz. Peygamber ezberine alıyordu. Hatta gelen vahiy çoğaldıkça, Peygamber'le Cebrâîl arasında arz ve semâ usûlüyle, Peygamber'in hıfzı da sürekli pekiştiriliyordu. Son "arza" da ise, Kur'an'ın baştan sona kadar karşılıklı okunup dinlendiği bilinmektedir. Hz. Peygamber Cebrâîl vasıtasıyla ezber olarak Allah'tan aldığı âyetleri bizzat kendisi kadın ve erkekleri ayrı ayrı okuyor; diğer yandan semâ ve arz yoluna dayanan bir tâ'limle de onları dinliyor, böylece onların da Kur'an'ı okuyup öğrenmelerini ve bazılarının da ezberlemelerini sağlıyordu." (Hamîdullah, 1991: 49; Demirci, 1997: 108; Dağ, 2011: 27)

2. Vahiy-Kıraat İlişkisi

Hz. Peygambere gelen vahiy öncelikle onun zihninde ezber olarak yerleşiyordu. (A'lâ 87/6) O da her fırsatta bu vahyi okuyor ve ashabına da okutuyordu. Özellikle gece ibadetlerinde çok uzun tuttuğu kıyamlarında Kur'an'ı ağır ağır okuması da ezberini iyice pekiştiriyordu. (Müzzemmil 73/1-4, 20) Onun gece ibadetlerindeki Kur'an kıraatine vurgu yapan âyetlerin yanı sıra hadis külliyatında da bununla ilgili rivâyetlerin yer aldığı görülmektedir. (Buhârî, "Fezâ'ilü'l-Kur'ân", 29; Tirmizî, "Fezâ'ilü'l-Kur'ân", 23; Ebû Dâvûd, "Vitr", 20) Hz. Peygamber zihninde Allah tarafından yerleşen bu vahyi sadece kıraat etmekle yetinmeyip titiz bir şekilde vahiy kâtiplerine yazdırıyordu. Onların yazdıkları metinleri kendilerine okutturuyor, olabilecek hataların önüne geçiyordu. (Sicistânî, 1936: 5; Akdemir, 2015: 24) Vahiy kâtiplerinin

çeşitli malzemelere yazdıkları âyetler titiz bir şekilde muhafaza ediliyordu.¹⁰ Ashâbdan okuma yazma bilen kimseler de bizzat Hz. Peygamberin yazdığı âyetleri yazarak kendilerine özel Mushaflar oluşturuyorlardı. Hz. Peygamber, Kur'an ta'limini ezberden yaptırmanın yanında yazılı malzemelerden de takip eden ashaba bu eğitimi vermekteydi. Dolayısıyla gelen vahyin kıraati, şifâhi ve yazılı olmak üzere ikili bir sistemle devam etmiştir. Mekke'de Kur'an eğitimi özeldir Erkâm'ın evinde yapılırken genelde Hz. Peygamber imkân bulunduğu her ortamda ashaba Kur'an'ı okutma ve öğretme eğitimini sürdürmüştür. (Hamîdullah, 1991: 52; Dağ, 2011: 28)

Hz. Peygamber döneminde Kur'an'ı hifzedenler için ceme'a lafzı kullanılmıştır. Bu anlamda Kur'an'ı ilk cem' eden/ezberleyen de Hz. Peygamberdir. (Zürkânî, 2012: I/221-222) Hz. Alî'nin Peygamberin vefatından sonra Kur'an'ı cem' etmeden çıkmayacağına yemin etmiş olmasına dair, onun bununla eksik kalan yerleri ezbere tamamlamadan çıkmayacağını kastettiği söylenmiştir. (Sicistânî, 1995: I/169-170; Süyûtî, 2012: 155) Hz. Peygamber'in ashâbı da Kur'an'ı okuma ve ezberleme konusunda çok istekliydimler. Hz. Peygamber'den duyup öğrendikleri vahyi kendileri de okuyor, bazıları ezberliyordu. Bu konuda sahâbenin evlerinden geceleyin Kur'an seslerinin işitildiği rivâyeti kaynaklarda yer almaktadır. Hz. Peygamber onları Kur'an okumaya teşvik ediyor, ezberlenmesi ve okutulması hususunda bizzat yakından ilgileniyordu. Mekke'den hicret edip Müslüman olanları hemen kendilerine Kur'an öğretecek birisinin yanına gönderiyordu. Nitekim Muâz b. Cebel'i de hicretten sonra Kur'an öğretmek için Mekke'ye göndermişti. Hz. Peygamber hayatı boyunca Kur'an'ı hifzedenlerin sayısı da az değildi. Başta dört halife olmak üzere Talhâ, Sa'd, İbn Mes'ud, Huzeyfe, Ebû Huzeyfe'nin azadlı kölesi Sâlim, Ebû Hureyre, İbn Ömer, İbn Abbâs, Amr b. Âs, Abdullah b. Amr, Muâviye, İbn Zübeyr, Abdullah b. Sâib, Âişe, Hafsa ve Ümmü Seleme bunlar arasında sayılmaktadır. Ensardan da Übey b. Ka'b, Muâz b. Cebel, Zeyd b. Sâbit, Ebû'd-Derdâ, Mücemmi' b. Hârise, Enes b. Mâlik ve Ebû Zeyd Kur'an'ı hifze-

¹⁰ Âyetlerin yazıldığı malzemeler için Bkz. Muhammed Hamîdullah, *Kur'an-ı Kerim Tarihi*, (İstanbul: 1993), 43. M. Emin Maşalı bu malzemeleri şöyle sıralamıştır: İşlenmiş deri (ka' u'l-edîm, ince beyaz taşlar (lihâf), hurma dalları (asîbü'n-nahl), deve ya da koyun kürek kemiği (ektâf) kumaş (ruk'a) ve yazıya elverişli hale getirilmiş tahta parçaları. Bkz. M. Emin Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, (Ankara: Otto Yayınları, 2015), 48.

denler arasında gösterilmektedir. (Zürkânî, 2012: I/223) Bu bağlamda Hz. Peygamber döneminde Kur'an'ı, Ubâde b. Sâmit, Muâz b. Cebel, Übey b. Ka'b, Ebü'd-Derdâ ve Ebü Eyyûb el-Ensârî cem' etmiştir şeklindeki rivâyeti bilginler şöyle yorumlamışlardır: "Burada geçen cem' kelimesinden maksat yazmak veya kıraat vecihlerinin tamamıyla okumak ya da bizzat Hz. Peygamber'den almaktır. (Zürkânî, 2012: I/225) Enes b. Mâlik rivâyetiyle gelen "Hz. Peygamber vefat ettiğinde şu dört kişiden başkası Kur'an'ı cem' etmemiştir" hadisinde geçen cem' kelimesi hususunda âlimler farklı yorumlar getirmişlerdir. Başta Enes b. Mâlik'in bu rivâyetinin vâkıya uygun olmadığını zira Hz. Peygamber vefat ettiği sırada sadece bu dört kişi değil sayıları yetmiş kadar varan sahâbenin Kur'an'a vâkıf oldukları ve bunların çoğunun hâfız olduğu söylenmektedir. Süyûtî, âlimlerin Enes b. Mâlik hadisinde geçen cem' ifadesiyle neyi kastetmiş olabileceğini araştırmış ve bu konuda Kadı Ebü Bekr el-Bakillânî'nin cem' terimiyle şunların anlatılmak istendiğini söylediğini maddeler halinde şöyle vermiştir: 1. Bu hadis bağlayıcı değildir. Dört kişinin dışında başkaları da Kur'an'ı ezberlemiştir. 2. Cem' ifadesinden maksat; bütün kıraat vecihlerini bu dört kişi toplamıştır, demektir. 3. Tilâvetinden sonra hangilerinin neshedildiğini sadece bu dördü bilmektedir. 4. Cem'den maksat; doğrudan Hz. Peygamberin ağzından öğrenenler bu dört kişidir. 5. Kur'an'ı öğrenmek ve öğretmek konusunda bunlar öne çıkmış ve meşhur olmuşlardır. 6. Cem'den maksat; Kur'an'ı baştan sona kadar yazmaktır. Dolayısıyla onların dışındakiler ezbere Kur'an'ı tamamen ezberlemiş olabilirler ama yazmamışlardır. 7. Hz. Peygamber döneminde ezberlerini tamamlamışlardır. Diğerleri son olarak gelen âyetleri Hz. Peygamberin vefatında sonra yapmıştır demektir. 8. Cem'den maksat; işitmek ve itaat etmektir. Böylece onun gerektirdiği şekilde amel etmektir. Bu bağlamda birisi Ebü'd-Derdâ'ya gelmiş ve benim oğlum Kuran'ı cem' etti/ezberledi demiş. O da: "Allahım! Sen bizi bağışla! Cem' etmek demek onu işitip itaat etmektir" demiştir. (Süyûtî, 2012: 156) Bununla birlikte İbn Hacer'in "bu yorumların zorlama bir yorum olduğunu özellikle de son yorumun uzak olduğunu belirttiğini" sözlerine ilave etmiştir. (İbn Hacer, 1996: X/44-45)

Kur'an âyetleri, Hz. Peygamber hayattayken yazıya geçirilmiş ve inen vahyin tamamı yazılmıştı. Hatta farklı materyaller üzerine yazılan Kur'an âyetleri yine ayrıca yazılarak Hz. Peygamber'e teslim edilmiş ve evinde mu-

hafaza altına alınmıştı. (Zürkânî, 2012: I/221-222; Keskiöğlü, 1993: 86-87; Demirci, 2003: 18) Kur'an'ın ilk defa Hz. Ebubekir tarafından iki kapak arasında toplanmasında ittifak vardır. (Sicistânî, 1936: 48-46; Dâni, 1999: 12-13) Hz. Osman'ın istinsah ettirdiği Kur'an için "Zeyd'in harfi" kavramı kullanılmıştır. Çünkü Hz. Osman, herhangi bir kelimenin yazımı konusunda ihtilafa düştüklerinde Zeyd'in ihtiyarına göre yazılmasını emretmişti. (Dâni, 1999: 16) Onun vefatından sonra da Hz. Ebubekir'in yanında, onun vefatından sonra Hz. Ömer'in yanında onun vefatından sonra da Hz. Ömer'in kızı ve Hz. Peygamber'in hanımı Hafsa'nın yanında korunmuştur. Nihayet Hz. Ebubekir döneminde bu ilk nüsha örnek alınarak Mushaf yeniden yazılmış ve iki kapak arasına alınarak kitap haline getirilmiştir. Daha sonra Hz. Osman'ın çoğaltacağı Mushaf lar da Hz. Ebubekir'in yazdırdığı Kur'an'dan istinsâh edilmiştir. (Sicistânî, 1936: 48-56) Her ne kadar Hz. Peygamber döneminde Kur'an bugünkü anlamda Mushaf haline getirilmemiş olsa da kıraatinin hem ezberden hem de yazı ile ilerlediği anlaşılmaktadır. Zira Hz. Ömer'in Müslüman olma hâdisesinde kız kardeşinin evinde okunan Kur'an'ı duyması ve okuduklarını getirmelerini istemesi üzerine Tâha sûresinden âyetlerin yazıldığı bir materyali getirmesi bunun delilidir. (İbn Hişâm, ts.: I/344; İbn Sa'd, ts.: III/267-268; Hamîdullah, 2008: I/105-106; Akdemir, 2015: 33) Anlaşılan o ki yazıyı bilenler Kur'an'ı kayıtlara geçirilmiş metinlerden kıraat ediyorlardı. Her gelen vahyin müslümanları heyecanlandırması, konularının ne olduğu ile ilgili merakları da dikkate alınacak olursa elbette ki yazı ile kayıt altına alınması en tabii durumdur. Zaman zaman müzâkere etmek için yazılı malzemelerden metinleri okumaları da imkân dahilinde değerlendirilmelidir. Bu bilgilerden hareketle Kur'an vahyinin hem hifzedilerek hem de yazı ile kayıt altına alındığı anlaşılmaktadır. Vahyin kıraat edilmesi kesintisiz bir şekilde devam etmiştir. Mekke dönemi sıkıntılı bir dönem olduğu için Kur'an ta'limi çok sistemli olmasa da Medine döneminde başta ashâb-ı suffe medresesi olmak üzere daha disiplinli bir şekilde icrâ edildiği görülmektedir.

Vahiy-kıraat ilişkisini iyi analiz etmek için Kur'an'ın Arapça olarak indiği lehçeden de bahsetmek gerekir. Kur'an'ın Kureyş lehçesi ile indiği bilginler tarafından ifade edilmektedir. Kur'an'ın Mekke döneminde Kureyş lehçesi ile okunduğu, kıraatinde farklı okumaların olmadığı görüşü ağır basmaktadır. Dağ, 2011: 32) İslam'ın yayılması, Kureyş kabilesinin dışındaki kabilelerin ve

yabancı kişilerin de İslam'a girmesiyle birlikte Kur'an kıraatinde farklı okumalar zuhûr etmiştir. Özellikle Medine döneminde kıraat farklılıkları ortaya çıkmış, bazı kelimelerin telaffuzunda zorlanmalar görülmüştür. Bunun üzerine Hz. Peygamber, Kur'an'ın kıraati hususunda bir kolaylık olması için Cebrâîl'e müracaat etmiş ve Rabbinden izin istemiştir. Konuyla ilgili hadis kısaca şöyledir: Hz. Peygamber *Gıfaroğullarına ait küçük bir su kuyusunun yanında Cebrâîl kendisine geldi ve "Allah sana, Kur'an'ı ümmetine bir harf üzere okutmanı emrediyor" dedi. Bunun üzerine O; "Allah'tan af ve mağfiret dilerim, ümmetimin gücü buna yetmez" buyurdu. Sonra Cebrâîl ikinci defa geldi ve "Allah sana, Kur'an'ı ümmetine iki harf üzere okutmanı emrediyor" dedi. Hz. Peygamber yine "Allah'dan af ve mağfiret dilerim, ümmetimin buna gücü yetmez" buyurdu. Sonra Cebrâîl üçüncü defa geldi ve "Allah sana, Kur'an'ı ümmetine üç harf üzere okutmanı emrediyor" dedi. Hz. Peygamber yine aynı şekilde karşılık verince Cebrâîl dördüncü kez geldi ve "Allah sana, Kur'an'ı ümmetine yedi harf üzere okutmanı emrediyor. Hangi harf ile okurlarsa doğru okumuş olurlar" dedi.* (Müslim, "Salâtü'l-Müsâfirîn", 48; Ebû Dâvûd, "Vitr", 23; Nesâî, "Mefâtih", 38)

Yedi harf hadisiyle ilgili birbirinden farklı rivâyetlerin olduğu malumdur. Nitekim Kur'an yedi harf üzere indirilmiştir, ondan kolayınıza geleni okuyunuz (Müslim, "Salâtü'l-Müsâfirîn", 273, 274; Ebû Dâvûd, "Vitr", 22) hadisi farklı okumalara Allah tarafından müsaade edildiğini göstermektedir. Yedi harfle Kur'an'ın okunmasına verilen iznin Medine döneminin sonlarına doğru olduğu görüşü ağır basmaktadır. Burada işaret etmemiz gereken bir durum vardır. O da kıraat farklılıklarıyla ilgili hadis her ne kadar Medine döneminde inmiş olsa da Kur'an tilaveti bir bütün olduğuna göre gerek Mekke devrinde gerekse Medine döneminde inen âyetler olsun kıraat farklılığı hepsine şâmilidir. Yani bir kimse sadece kıraat farklılıkları Medine döneminde inen âyetlerle ilgilidir şeklinde bir görüş ileri süremez.

3. Kıraat

3. 1. Kıraatin Tanımı

Kıraat sözlükte "Kur'an'ı ezberden okumak" veya "ona bakarak okumak" anlamına gelmektedir. (Halil b. Ahmed, 2003: III/369) Bu kelimenin Kur'an dışında hadis, şiir ve benzeri şeyler için ezberden okumak anlamında kullanılamayacağı ancak bakarak okumayı ifade etmek için kullanılabileceği

vurgulanmıştır. (Halîl b. Ahmed, 2003: III/369) Bir kimsenin güzel okuyuşuna *kırâetun hasenetun* denilmiştir. Kur'an'a, okunan anlamında *makruun*, onu okuyana da *kâri* ismi verilmiştir. İbadet eden kul anlamında *raculün kâriun* kavramı da kullanılmıştır. (Halîl b. Ahmed, 2003: III/369) Kadının hayız görmesine kelime kökünden gelen *kareeti'l-mer'etü* ifadesi kullanılmıştır. (Halîl b. Ahmed, 2003: III/369) Kelimenin, Araplar tarafından devenin hâmile kalmasında kullanıldığı (Halîl b. Ahmed, 2003: III/369); Ezherî, 1964: IX/271) gibi gebe kalan kadın için de *el-kâriu* şeklinde kullanıldığı görülmüştür. (Halîl b. Ahmed, 2003: III/369) Yine hem hayız hem de hayızdan temizlik için *el-kar'u* denilmiştir. (Cevherî, 1984: I/64) Kelimenin kök anlamında "toplamak" manası da vardır. Kur'an sûreleri bir arada topladığı için bu ismi almıştır. (Cevherî, 1984: I/65) Bu bağlamda Kur'an'ı kalpte toplama bir araya getirme ve okuma anlamında "hiç şüphesiz onu toplamak ve okumak bize aittir" (Kıyâme 75/17) âyetini delil olarak göstermişlerdir. (Cevherî, 1984: I/65; İbn Manzûr, 1994: I/128) Konumuz açısından kelimenin kök anlamına bakacak olursak kıraât; *karâe*, *yakrau* fiilinin *kırâeten* ve *kur'ânen* şeklinde gelen mastar çeşitlerinden *kırâeten* mastarının çoğul hali olup "tilâvet etmek/okumak" manasına gelmektedir. (Fîruzâbâdî, 2005: 49)

Kıraatin terimsel tanımı "Kur'ân kelimelerinin yapılarında ve telaffuzlarında tahfîf, teşdîd ve benzerleri gibi meydana gelen farklı okunuşlardır."

İlm-i kıraât ıstılahında kıraât, Kur'an kelimelerindeki edâ keyfiyetlerini ve ihtilaflarını (farklı okuyuş şekillerini) kıraat imamlarıyla birlikte yani okuyana nispet ederek bilmektir. (İbnü'l-Cezerî, ts.: 3; Karaçam, 2000: 61) Örneğin: Nâfî kıraati, Âsım kıraati ve diğerleri gibi.

Dimyâti (ö. 1117/1705) kıraati şöyle tanımlamıştır: "Kıraat, Allah'ın kitabını nakledenlerin/okuyanların ittifak ettikleri, hazif, ispat, hareke, sükûn, fasl, vasl ve bunun dışında işitmeye dayalı ibdâl ve benzeri konulardaki telaffuz keyfiyetinin kendisiyle bilindiği bir ilimdir. (İbnü'l-Cezerî, ts.: 3; Birışık, 2014: 23)

Muasır araştırmacılardan Muhammed Sâlim Muhaysın da (1929-2002) kıraati, Kur'an'ı Kerim'in kelimelerinin tahfif/şeddesiz, şeddeli edâ keyfiyetlerini ve vahiyle ilgili harflerdeki lafız farklılıklarını bilmektir" şeklinde tarif etmiştir. Bu bağlamda Kıraat ilmi için "Kur'an kelimelerindeki edâ keyfiyetle-

rini ve ihtilaflarını (farklı okuyuş şekillerini) kıraat imamlarına nispet ederek bildiren bir ilimdir” diyebiliriz.

Kıraatin tarifinden hareketle Kıraat ilmi de Kur’an kelimelerinin nasıl okunacağını, bu konudaki ihtilafları ve kıraat imamlarını konu edinen ilim dalıdır, diyebiliriz.

3. 2. Kıraatlerin Tarihi

Cebrâil getirdiği vahyi bizzat Peygamber efendimize okuyor, o da aldığı bu vahyi ashâbına tebliğ ediyordu. Hz. Peygamber hayattayken ashâb-ı kirâm Kur’an’ı okumayı bizzat kendisinden öğrenmişlerdi. Gelen vahyi Hz. Peygamber arkadaşlarına okuyor onlar da öğrendiklerini aileleri ile paylaşıyorlardı. Ashâb arasında Kur’an’ı güzel okuma konusunda meşhur olmuş kişiler vardı. Bunlar Peygamber efendimizin yetiştirdiği önemli şahsiyetlerdi. Hz. Peygamber’den kıraat edenlerin durumları ayrı ayrı derecede ve farklı olduğundan tek bir kıraat alanlar olduğu gibi iki ve daha fazla kıraat alanlar da vardı. (Karaçam, 2000: 61) Kur’an kelimelerinin telaffuzunda zorlandıkları durumda Hz. Peygamber onların kendi lehçelerine uygun şekilde okumalarına ruhsat veriyordu. Genel kaniya göre bu ruhsat bizzat Cebrâil’in Hz. Peygambere öğretmesi ile şekillenmekteydi. Konuyla ilgili şu bilgiyi vermek yerinde olacaktır: “Kıraatin tarihi Hz. Peygamber’e kadar dayanır. Kur’an vahyedilmeye başladığında Hz. Peygamber inen âyetleri sahâbeye hemen tebliğ ediyordu. Onlar da öğrendikleri bu âyetleri namazda ve namaz dışında gece gündüz okuyor ve ezberliyorlardı. Aynı zamanda Hz. Peygamber her gelen âyeti ya da sûreyi vahiy kâtiplerine yazdırıyordu. Osman b. Affân (ö. 35/656), Alî b. Ebî Tâlib (ö. 40/661), Zeyd b. Sâbit (ö. 45/665), Übey b. Ka’b (ö. 33/654), Abdullah b. Abbas (ö. 68/687-88) ve Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12) vahyi yazan kâtiplerdendi. (İbn Mücâhid, 1980: 9) Yirmi üç sene zarfında gelen âyetleri sahâbe harf harf, sûre sûre Hz. Peygamber’den okumuş, bazıları Kur’an’ın tamamını, bazıları birçoğunu, bazıları da bir kısmını ezberlemişlerdi. Hz. Peygamber hayattayken Kur’an’ın tamamı da vahiy kâtipleri tarafından yazılmıştı. Ancak tek mushaf ya da tek kitap diyebileceğimiz bir tarzda değildi. (İbn Cinnî, 1998: I/5; Cerrahoğlu, 1988: 62-65)

Hz. Peygamber döneminde vahiy devam ettiği için tek kitap haline getirilmemesi doğal olarak karşılanabilir. Veya Hz. Peygamber hayatta olduğu

için buna ihtiyaç duyulmamış da olabilir. Vahiy kâtipleri tek kabileden olan insanlardan oluşmuyordu. Kureyş kabilesinden olduğu gibi diğer farklı lehçelerle konuşan kabilelerden de vahiy kâtipleri vardı. (İbnü'n-Nedîm, 1994: 49; İbn Zencele, 1998: 8) Kur'an'ı her kabile kendi lehçesine uygun bir şekilde okuyordu. Vahiy kâtipleri herhangi bir farklılıkla karşılaştıkları zaman Hz. Peygambere müracaat ediyorlardı. O da farklı lehçelerle okuyan kişileri dinleyip bunda bir sakınca olmadığını, Kur'an'ın öyle de indiğini beyan buyurarak kıraât konusunda insanları rahatlatan bir uygulamaya cevaz veriyordu. Nitekim Hz. Ömer'le (ö. 23/644) Hişâm b. Hâkim (ö. 15/636) arasında yaşanan hâdise bunun en tipik örneğidir." (Yüksel, 2019: 56-57) Yedi harf konusu- nu işlerken bu olaya detaylı bir şekilde yer vereceğiz.

Zehebî sahabe içinde Kur'an'ı tek bir kıraat üzere okumakla meşhur olanların yedi kişi olduğunu söylemektedir. Osman bin Affân, Alî b. Ebî Tâlib, Übey b. Ka'b, Abdullah b. Mes'ud, Zeyd b. Sâbit, Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Ebû'd-Derdâ Uveymir b. Zeyd. Sonra Zehebî şöyle devam etmektedir: "Bize ulaştığına göre bu sahâbiler, Hz. Peygamber hayatta iken Kur'an'ı ezberlemişler, Resûlullah da (sav) onları dinlemiştir. On kıraat imamının senedleri onların etrafında döner. Kur'an'ı, Muâz b. Cebel, Ebû Zeyd, Huzeyfe'nin âzâdlı kölesi Sâlim, Abdullah b. Ömer, Utbe b. Âmir gibi sahâbeden başkaları da ezberlemişlerdir.¹¹ Fakat onların kıraatleri bize ulaşmamıştır. Bunun için kıraatler, bu yedi kişi ile sınırlı kalmıştır." (Zehebî, 1995: I/39; Öge, 2010: 217-234)

Kıraatler arasındaki farklılıkların, Hz. Peygamber'den işitildiği, okunup ezberlendiği, bu bağlamda, ashâbın Hz. Peygamber'den kıraati alış şekillerinin farklı olduğu, onlardan kiminin bir, kiminin de iki ve daha fazla kıraat aldığı gerçeği araştırmacılar tarafından dile getirilmiştir. Kıraati elde edişteki bu farklılık Hz. Peygamber döneminde başlamış, tâbiûn ve etbau't-tabiûn devrinde de devam etmiştir. (Dağdeviren, 2016: 35-52) Yine Peygamberimiz ve sahâbe döneminden başlayarak, bugüne kadar her devirde kalabalık bir grup tarafından başka bir gruba aktarılarak gelen kıraat farklılıklarının tevâtür yoluyla günümüze kadar geldiği bilgisi izahtan vârestedir. Ancak

¹¹ Bu konuda kendilerine sahih kıraat isnad edilen sahâbilerin olduğu bilinmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Ahmet Cansız, "Sahih Kıraat İsnad Edilen Sahabe Rivayetlerinin Kıraat İlimindeki Yeri", *AÜSBE*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Aksaray 2018, s. 35-154.

kıraat-i aşere dediğimiz ve on imamla sınırlandırılmış kıraatlerin tamamı Hz. Peygamber tarafından okunmuştur gibi bir tez ileri sürmek mümkün değildir. Bu konuda vereceğimiz şu bilgi konumuz açısından önemlidir. “Yedi harfle ilgili hadisin kapalılığı ve farklı kıraat edilen âyetlerin neler olduğunun bilinmemesi bunu teyit etmektedir. Eğer kıraat farklılığı olan âyetler birebir Hz. Peygamber tarafından okunmuş olsaydı sahâbe mutlaka bunu naklederdi. Özel Mushaf sahipleri Hz. Peygamberin okumalarını nüshalarının kenarına dercederlerdi. Ancak bununla ilgili elimizde bir veri yoktur. Dolayısıyla Hz. Peygamberin bazı okumalara müsaade etmiş olması ve kendisinin de bir seferinde Meryem sûresi on ikinci âyette geçen *ياحي* kelimesini imâle ile okuması bazı formüllerin geliştirilmesine örnek olduğu söylenebilir.” (Dağ, 2011: 38)

3. 3. Kıraat, Rivâyet, Tarîk ve Vecih Kavramları

Kıraat alanında imam seviyesine çıkmış kişinin okuyuşuna nispet edilene kıraat denmektedir.¹² Yani bizzat kıraat imamının okuyuşuna kıraat adı verilmektedir. İmamın okuyuşunu kendisinden öğrenme yoluyla ya da başkasından naklederek aktarmaya rivâyet denir. İmamın okuyuşunu kıraat eden ve aktarana da râvî denir. Râvî'nin kıraatini kendisine râvî olan kişinin nakletmesine de tarîk denir. On kıraat imamının her birinin ikişer râvisi vardır. Örneğin İmam Nâfî'nin birinci râvisi Kâlûn, ikinci râvisi de Verş'dir. Yine İmam Âsım'ın birinci râvisi Ebûbekir Şu'be, ikinci râvisi de Hafs'dır. Bu râvilerin okuyuşları rivâyet, bunların râvilerinin rivâyet ettikleri de tarîk olmaktadır. Bunu şöyle bir örnekle açıklayabiliriz: İki sûre arasında besmele okumak İmam İbn Kesîr'in kıraatidir. İmam Nâfî'nin birinci râvisi Kâlûn'un rivâyetidir. İkinci râvisi Verş'ten rivâyet eden Ezrâk'ın ise tarîkidir. (Fırat, 2011: 37-55) Çünkü Ezrâk İmamlardan herhangi birisinin doğrudan râvisi olamamış onlardan rivâyet eden hocadan rivâyet eden derecesinde kalmıştır. Vecih ise; İmâm, râvî ve tariklerin özel kıraatlerinin dışında her bir okuyucunun icra ettiği ve yine okuyucunun tercihine bıraktıkları okuyuş şekline vecih denir. Örneğin medd-i ârız olan bir kelimenin son harfinin harekesine göre farklı okuyuş vecihleri vardır. Sükûnu ârız olan harfin son harekesi üstün ise üç

¹² Geniş bilgi için bkz. M. Emin Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*, Ankara: Otto Yayanları, 2016, s. 45.

vecih vardır. Tûl, tevassut, kasr. Harekesi esre ise dört vecih vardır. Tûl, tevassut, kasr ve kasr ile revm. Harekesi ötre ise yedi vecih vardır. Tûl, tevassut, kasr, tûl ile işmâm, tevassut ile işmâm, kasr ile işmâm ve kasr ile revm.

Burada izah edilmesi gereken bir konu vardır. O da eserlere ya da belde- lere nispet edilmesine göre târiklerdir. Bu konuda kıraat ilmi alanında yer edinmiş iki târik vardır ki bunlar İstanbul Tarîki ve Mısır Tarîki şeklinde şö- ret bulmuştur.

1. İstanbul Tarîki

Kıraat usûlünde Ebû Amr ed-Dânî'nin (ö. 444/1053) eseri olan *et-Teysîr* adlı kitaba nispetle Teysîr Tarîki; okutulduğu beldeye nispetle İstanbul Tarîki denmektedir. Başka bir ifadeyle okutulduğu kaynak esas alınarak isim verile- cek olursa Teysîr Tarîki, belde esas alınarak ad konulacak olursa İstanbul Tarîki adını almış olmaktadır. İstanbul Tarîki'nin ders takririnde temel kay- nak *Teysîr* ve *Tahbîr* isimli eserler olup, *Şâtıbiyye* ve *Dürre* adlı eserler de bun- lara ilave edilerek işlenir. Bu tarik hicri 1000'li yıllardan sonra İstanbul Tarîki diye meşhur olmuştur. Bu tarikin İstanbul Tarîki diye isimlendirilmesinin sebebini Yavuz Fırat bir araştırmasında şöyle dile getirmiştir: “Şeyh Nasîruddîn Tablavî'nin (ö. 966/1559) damadı ve en özel talebesi olan Şeyh Ahmed el- Mesyerî el-Mısırî (ö. 1006/1597), Tavil Mehmed Paşa'nın (ö. 987/1579) emriyle 9. asır ortalarında Mısır'dan hilafet merkezi İstanbul'a geti- rilip Eyüp Sultan Camii'ne imam tayin edilmiş, bu zat 1006 hicri tarihine ka- dar burada Teysîr Tarîkini, Dürre, Tayyibe ve Takrîb tarîklerini okutmuştur.” (Fırat, 2011: 37-55)

2. Mısır Tarîki

Bu tarik *Şâtıbiyye*¹³ adlı esere ve Mısır beldesine nispetle Mısır Tarîki adı- nı almıştır. Bu tarikin ders usulünde de *Şâtıbiyye* ve *Dürre*¹⁴ isimli eserler asıl

¹³ eş-Şâtıbiyye adlı eserin asıl adı *Hzü'l-emânî ve vehü't-tehânî*'dir. Eser 1173 beyitten oluşmaktadır. Bu eser ed-Dânî'nin *et-Teysîr fi'l-kırâ'ati's-seb'* kitabının manzum şeklidir. Yazarı Kâsım b. Firrûh eş-Şâtîbî (ö. 590/1194)'ye nispetle kısaca eş-Şâtıbiyye adını almıştır. Detaylı bilgi için bkz. Fatih Çollak, “eş-Şâtıbiyye”, *DİA*, XXXVIII, 377-379, İstanbul 2010.

¹⁴ İbnü'l-Cezerî'nin eserlerindedir. Tam adı *ed-Dürre fi kırâ'âti's-selâseti'l-mütemmîme li'l-âşere*'dir. eş-Şâtıbiyye olarak bilinen *Hzü'l-emânî* adlı eserde geçen yedi kıraati ona

kabul edilir. *Teysîr* ve *Tahbîr* isimli eserler ise bunlara ilave edilmiş böylece Mısır Tarîki diye yayılmıştır. Mısır Tarîki şeklinde isimlendirilmesinin sebebi ni yine Fırat şöyle açıklamaktadır: “İbnü'l- Cezerî’den (ö. 833/1429) Kur'an-ı öğrenenler Şâtıbiyye tarîki üzere okuyup bu tarîki etrafa yayarlardı. Bunların bazıları Mekke-Medine, Yemen, Afrika, Mısır ve Şam' ı vatan edinip bu tarîki yaydılar. Sonra Mısır kurrâsından ve aynı zamanda Şeyh Nâsiruddin Tablavî'nin (ö. 1014/1606) ve Şeyh Ahmed el-Mesyerî'nin talebesi Şeyh Şehâzetu'l-Yemenî bu tarîki Mısır'da okutmuştur. O yıllarda bu tarîk Mısır Tarîki diye meşhur olmaya başlamıştır. Sonra İstanbul Tarîkini öğrenmiştir. Bazı kârilere hacca giderken Mısır'a uğramışlar ve bu tarîki de İbnü'l- Cezerî'den rivâyet isnâdıyla almışlardır. Çünkü alışla gelmiş tertip üzere olmaksızın telakkîsiz şekilde sırf mutlak kıyas ile kıraat kitaplarından meseleleri istinbât ederek kıraat ilmi elde etmek haramdır. Bunu mutlaka kesintisiz rivâyet zinciri ile kârilere ağzından almak gereklidir. Dolayısıyla bu sened Hz. Peygambere kadar gitmelidir. Daha sonra şeyh Alî el-Mansûrî'nin (ö. 1134/1722) hicri 1088 yılında İstanbul'a gelmesi ve orada Mısır Tarîkini okutmasıyla bu tarîk Osmanlı topraklarında yayılmaya başlamış ve Mısır Tarîki diye meşhur olmuştur.” (Fırat, 2011: 37-55) Bu kısa bilgilerden sonra iki tarîk arasındaki farklılıklar nelerdir onları bir tablo ile göstereyim.

İstanbul Tarîki ile Mısır Tarîki Arasındaki Farklar

Konu	İstanbul Tarîki	Mısır Tarîki
İstiâze ve Besmele	Vasl Vecihlerinin Takdim Edilmesi	Kat' Vecihlerinin Takdimi
Sûre Aralarında Besmele İle	Vasl Vecihlerinin Takdim Edilmesi	Kat' Vecihlerinin Takdimi
Sûre Aralarında Besmelesiz	Vasl-Sekt	Sekt-Vasl
Cemî' Mîmlerinde	Sılâ-İşkân	İşkân-Sılâ
Medd-i Munfasilla	Kasr ile Sılâ	Kasr ile İşkân ve Sılâ
Cemî' Mîm'i Biraraya	Med ile İşkân	Med ile İşkân ve Sılâ

tamamlamak için yazılmıştır. 240 beyitten oluşan manzum bir çalışmadır. Geniş bilgi için bkz. Tayyar Altıkulaç, “İbnü'l-Cezerî”, *DİA*, XX, 551-557, İstanbul 1999.

Geldiğinde Örnek: و على ابصارهم		
Cemî' mîm' iyle Medd-i Munfasıl Bira- raya Geldiğinde Örnek: اصابعهم في آذانهم	Sılâ ile Kasr İşkân ile Kasr	İşkân ile Kasr Sılâ ile Kasr
Meddî Lîn gibi kelimelerde سوأة	Tûl-Tevassut	Tevassut-Tûl
Medd-i Bedel	Tûl-Tevassut-Kasr	Kasr-Tevassut-Tûl
Hemze-i Münekkere- de	Sekt-Tahkik	Tahkik-Sekt

4. Kıraatlerin Kur'ânî Değeri

Kur'an hem lafzı hem de anlamı itibariyle ilâhî bir kelimadır. Sadece metni değil onun manası da vahiy ürünüdür. Hem lafzı hem de manası vahye dayalı olan bir kelamın kıraati de ilâhîdir. Bu konuda Cenâb-ı Allah şöyle buyurmaktadır: *Onun (Kur'an'ın) toplanması ve okunması bize aittir.* (Kıyâme 75/17) Nitekim Cebrâîl getirdiği vahyi Hz. Peygamber'e kıraat etmiş yani okumuş o da öğrendiği şekliyle ashâbına aktarmıştır. Kaynaklarda belirtildiğine göre Kur'an'ı önce Cebrâîl okumuş Hz. Peygamber dinlemiş daha sonra Hz. Peygamber okumuş Cebrâîl dinlemiştir. Yani Kur'an'ın kıraati arz ve sema yoluyla gerçekleşmiştir. (Buharî, "Fedâîl", 7; İbn Mâce, "Cenâiz", 64) Hatta Kur'an'ın tilâvet keyfiyeti sonradan bir disiplin olarak kuralları ortaya konan tecvîd kâidelerine uygun bir şekilde indiği ilk andan günümüze kadar nesilden nesile aktarılmıştır. Bu konuyu önemli kıraat âlimlerinden olan İbnü'l-Cezerî şöyle dile getirmektedir:

والأخذ بالتجويد حتمٌ لازمٌ من لم يجود القرآن

آثم

لأنه به الإله أنزلا وهكذا منه إلينا وصلا

“Kur’an’ı tecvidli okumak gerekli bir farzdır. Kim ki Kur’an’ı tecvidli okumazsa günahkardır. Çünkü Allah onu tecvidli indirmiştir. İşte O’ndan (Peygamberden) bize kadar böyle gelmiştir.” (İbnü’l-Cezerî, 2000: 6)

Kıraat bilginleri Kur’an ve kıraatin aynı şeyler olduğunda hem fikirdirler. İlâhî kaynaklı olan Kur’an kelimelerinin kıraati de yine vahye dayalı olarak Hz. Peygamber’e kadar sağlam bir senet zinciri ile ulaşmaktadır. Konumuzla ilgili şu bilgiyi vermek yerinde olacaktır: “Kur’ân-ı Kerim hem lafız hem de manasıyla vahiydir. Müslümanların da bu şekliyle ilâhî vahyi muhafazaya hassasiyet gösterdikleri on beş asırdan beri süre gelen bir durumdur. Dolayısıyla hem mânâsı hem de lafzı itibariyle ilâhî kaynaklı olan bir Kitab’ın kıraatinin de keyfi olacağı düşünülemez. Kur’ân sadece yazılı bir metin olmayıp, aynı zamanda okunması için gönderilen bir vahiy olduğundan ilahî olan lafzının telaffuzlarının da ilâhî olması gerekir. Nitekim Kıyâme Sûresi’nden de anlaşıldığı gibi bu lafızların okunması da ilâhîdir. Vahyin tamamının toplanıp Kur’ân halinde tespit edilerek okutturulmasına ilişkin “Çünkü onun toplanması ve okunması bize aittir” (Kıyâme 75/17) âyetinde geçen Kur’ân, okumak anlamında bir master olduğu ayrıca sana okutmak bize aittir anlamına geldiği bilinmektedir. Aynı şekilde “Biz onu okuduğumuz vakit, sen onun okunuşunu dinle” (Kıyâme 75/18) âyeti “Vahyi melek sana okuduğu zaman, onu dinle sonra sana okuttuğu gibi sen de oku” şeklinde anlaşılmıştır. Sonuçta Cebrâîl, Kur’ân lafızlarını okumuş Peygamber dinlemiş, sonra da Peygamber okumuş Cebrâîl dinlemiştir. Kur’ân’ın okunuş biçimi de Hz. Peygamber aracılığıyla bu şekilde insanlara kadar ulaşmıştır. Dolayısıyla Kur’ân kıraatinin Kur’ân’dan farklı bir şey olduğunu ileri sürmek isabetli gözükmemektedir.” (Dağdeviren, 2016: 35-52)

Ne yazık ki Kur’an metninin değişikliğe uğradığını ileri süren oryantalistler kıraatler üzerinden Kur’an’a saldırmaktadırlar. Kıraatlerin gelişigüzel olduğunu, Arap yazı özelliğinin farklı okumalara müsait olduğu ve kıraat imamlarının da kendi reyleri ile kıraat ettikleri şeklinde kabul edilemez tezler ileri sürmektedirler.¹⁵ Nöldeke, Goldziher, Arthur Jeffery, Gotthelf Bergstraber, Otto Pretzl ve Edmund Beck bu konuda önde gelen müsteşriklerdir.

¹⁵ Konuyla ilgili Alican Dağdeviren’in özet sayılacak değerlendirmesi yerinde olup bizim de bu kanaate vardığımızı söylemek isterim. O değerlendirme kısaca şöyledir: “Kıraatlerin

5. Yedi Harf Hadisi

Kur'an'ın yedi harf¹⁶ üzere indirildiğine dair hadislerin toplamı kırk tane dir. Farklı rivâyetlerle sayıları bu kadar olan hadislerin içeriğini aşağıda vereceğimiz maddelerde bir araya getirmek mümkündür. Zaten her birinin sıhhat derecesi aynı oranda değildir. Farklı rivâyetlerle sayısı kırka ulaşsa da hadislerin içeriği aynıdır diyebiliriz. Bu hadislerden bazıları şöyledir:

a. Hz. Ömer'den rivâyet edilmiştir: "Peygamber hayattayken Hişâm b. Hâkim'in namaz kılariken Furkân sûresini okuduğunu işittim. Hz. Peygamber'in bana okutmadığı bir şekilde okuyordu. Neredeyse onun ensesine yapışacaktım fakat selam verinceye kadar sabrettim. Selam verir vermez yakasından tutup, bu sûreyi sana bu şekilde kim okuttu? dedim. O da: "Allah resûlü okuttu" cevabını verdi. Bunun üzerine ben, yalan söylediğini çünkü Peygamber'in bu şekilde okutmadığını söyledim. Nihayet onu yakasından tutup Peygamber'in huzuruna götürdüm. Ey Allah'ın Elçisi! Bunun Furkan Sûresini bana okuttuğunuzdan başka bir şekilde okuduğunu işittim, dedim. Hz. Peygamber, bana Hişâm'ın yakasını bırakmamı söyledi ve: Ey Hişâm! Oku buyurdu. O da duyduğum (Mescid'de işittiğim) şekilde okudu. Hz. Peygamber, bu sûre böyle indirildi dedi. Daha sonra ey Ömer! Sen oku diye emretti. Ben de Hz. Peygamberin bana okuttuğu şekilde okudum. Bunun üzerine bu sûre böyle indirildi. Kur'an yedi harf üzerine nâzil olmuştur. Bunlardan hangisi

kabulü için ileri sürülen şartların tahakkuk etmesine rağmen, yine de "Kıraatler arasındaki farklılıklar noktasız ve harekesiz bir metnin özelliğinden veya kâtip hatasından kaynaklanabilir mi?" şeklindeki bir soru doğrusu bize göre böyle bir iddia, metin kritiği açısından da mümkün görünmemektedir. Zira bu kıraatler, noktasız ve harekesiz bir metinden kaynaklanmış farklılıklar olsaydı, o zaman her Kur'an kelimesinin, yazının imkân sağladığı bütün vecihlerle okunabilmesi gerekirdi ki durum hiç de öyle değildir. Örneğin; Â'raf Sûresi'nin 48. ayetindeki *تستكبرون* "testekbirune" kelimesi, hattın imkânı dâhilinde olmasına rağmen *تستكثرون* "testeksiruna" şeklinde okunmamıştır. Aynı şekilde Tevbe Sûresi'nin 114. ayette geçen *إياه* "iyyahu" kelimesinin *إباه* "ebahu" şeklinde okunmasının olmaması kıraatlerin yazının özelliğinden değil nakilden kaynaklandığını gösterir." Bu konuda bkz. Alican Dağdeviren, "Kıraatlerin Kur'âniyeti ve Sayısına Yönelik Bir Değerlendirme", Ekev Akademi Dergisi, 68, 2016, 35-52.

¹⁶ Yedi harfle ilgili farklı görüşler vardır. Yedi harf, zecr, emir, helal, haram, muhkem, müteşâbih ve emsâl gibi yedi mana, bazıları da yedi harf yedi kıraattir demişlerdir. Yedi lehçe görüşü bilginler arasında en çok kabul edilen görüştür. Bkz. Cerrahoğlu, Tefsir *Usûlü*, s. 96.

kolayınıza gelirse onu okuyun, buyurdu.” (Buhârî, “Fedâilu’l Kur’an”, 5, 27; Müslim, “Salâtü’l-Müsafirîn”, 270; Ebû Dâvûd, “Vitr”, 22; Tirmîzi, “Kıraat”, 11; Muvatta, “Kur’an”, 5)

b. Übey b. Ka’b’dan rivâyet edilmiştir: “Ben bir gün mescidde iken bir adam geldi. Namazda onun okuduğu kıraâtı işittim ve yadırgadım. Başka birisi geldi o da diğerinden daha farklı bir şekilde okudu. Namaz bitince beraberce Hz. Peygamber’in huzuruna gittik. Ben, Ey Allah’ın Elçisi! Bu adam bilmediğim bir kıraât okudu, bu diğeri ise ondan farklı okudu dedim. Hz. Peygamber her ikisini de okutunca okuyuşlarını beğendi. Bu durum üzerine benim içimde bir şüphe doğdu. Bendeki durumu anlayan Hz. Peygamber göğsüme elini koyunca ben ter akıtmaya başladım. Sanki Allah’a bakıyormuş gibi içimdeki şüpheden kurtuldum ve gönlüme bir ferahlık doğdu. Daha sonra Hz. Peygamber: “Ey Übey! Kur’an bana bir harf üzere gönderildi ben ise ümmetime kolaylık yapılmasını diledim. Nitekim ben istedikçe yedi harfe kadar ruhsat verildi cevabını verdi” buyurdu. (Müslim, “Salâtü’l-Müsafirîn”, 273; İbn Hanbel, *Müsned*, V, 127-129) Benzer bir hâdisenin Abdullah b. Mes’ûd’la başka bir sahâbi arasında da yaşandığına dair bilgi kaynaklarda mevcuttur. (Beyelî, ts.: 33)

c. Yine Übey b. Ka’b’dan rivâyet edilmiştir: “Peygamber Benî Gifar gölcüğü yanında iken Cebrâil geldi ve dedi ki: Allah, ümmetinin Kur’an’ı bir harf üzere okumalarını emrediyor. Resulullah, Allah’tan affımı ve mağfiretini dilerim, benim ümmetim buna güç yetiremez diye cevap verdi. Cebrâil ikinci defa gelerek Allah, sana ümmetinin Kur’an’ı iki harf üzere okumalarını emrediyor, dedi. Peygamber, Allah’tan affımı ve mağfiretini dilerim, ümmetim buna güç yetiremez diye cevap verdi. Cebrâil ona üçüncü defa gelerek, Allah, ümmetinin Kur’an’ı üç harf üzere okumasını emrediyor, dedi. Yine Resulullah, Allah’tan affımı ve mağfiretini dilerim, ümmetim buna güç yetiremez diye cevap verdi. Sonra Cebrâil ona dördüncü defa geldi ve muhakkak Allah, ümmetinin Kur’an’ı yedi harf üzere okumalarını emrediyor, hangi harfle okurlarsa doğruyu bulmuşlardır dedi.” (Müslim, “Salatü’l Müsafirîn”, 274; İbn Hanbel, 1970: V/127)

d. Ebû Talhâ’dan gelen rivâyete göre bir şahısla Hz. Ömer arasında benzer ihtilaf olmuş ve Hz. Peygamber ikisinin de okuyuşunu beğendikten sonra

“Ey Ömer! Rahmet âyetini azap, azap âyetini rahmete çevirmedikçe Kur’an’ın kıraatinin hepsi doğrudur” buyurmuştur. (İbn Hanbel, 1970: V/30; Taberî, 1992: I/37)

e. Abdullah b. Abbas’tan Hz. Peygamberin şöyle buyurduğu rivâyet edilmiştir: “Cibrîl bana Kur’an’ı bir harf üzere okuttu. Rabbimin artırması için mü-racât ettim. Tekrar tekrar aynı müracâtı yapıyordum, o da her seferinde artırıyordu. Nihayet yedi harf’e kadar çıktı.” (Buhârî, “Fedâilu’l Kur’an”, 5; Müslim, “Salâtu’l Müsafirin”, 272)

f. Ebû Hureyre de Resulullah: “Kur’an yedi harf üzere indirildi” (İbn Hanbel, 1970: III/995; Taberî, 1992: I/36) buyurmuşlardır, şeklinde rivâyet etmiştir.

“Ey Cibril! Ben ümmi bir kavme gönderildim, bunların arasında yaşlı kadınlar, yaşlı erkekler, erkek ve kız çocukları, hiç kitap okumayan adamlar vardır, diyen Hz. Peygamber’e Cebrâîl: “Kur’an muhakkak yedi harf üzere nazil olmuştur” (Taberî, 1992: I/36) şeklindeki beyânıyla Hz. Peygamber’in yedi harf’e dair ifadelerinden Kur’an’ın okunmasında ve anlaşılmasında kolaylık prensibine işaret edilmiş olduğunu görüyoruz.¹⁷

Hadiste geçen yedi harf meselesi âlimler arasında mâhiyet itibariyle tartışma konusu olsa da bu durum kıraâtin varlığına gölge düşürmez. Kaynaklara baktığımız zaman genel kanaatin Kur’an’ın tek sûret üzere nâzil olduğu görüşü ağır bassa da yedi harf üzere indiği, yani farklı lehçelerle indiği görüşü de vardır. Sadece Kureyş lehçesi üzere inmediği, çoğunluğunun bu lehçe ile inmiş olsa bile Kureyş lehçesi dışında inen kelimelerin varlığından da bahsedilmektedir. Ancak bu kelimelerin, Arap dilinin kurallarına dil ve belâğat açısından uygun olduğu bilinmektedir. Sonuç olarak kıraâtler, Arap dili bakımından bu dilin belâğatına ve kurallarına aykırı olan bir durum değildir.

¹⁷ Yedi harfle ilgili çalışmalar için bkz. Abdurrahman Çetin, Kur’an-ı Kerim’in İndirildiği Yedi Harf, İslâmî Araştırmalar Sayı: 3 Ocak-1987; Osman Kaya, Kur’an’ın Yedi Harf Üzerine İndirilmesi ve Ahrufu’s-seb’a (Yedi Harf Meselesi), Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Cilt: VIII / 2, s.219-244 ARALIK-2004, SİVAS; Mehmet Çalışkan, Kur’an’ın Nuzûlü ve Yedi Harf (el-Ahrufu’s-Seb’a) Meselesi, ÇÜİF Dergisi, Cilt 5, Sayı 1, Ocak-Haziran 2005, s. 215-242.; Hacı Önen, Yedi Harf ve Kıraatin Kesiştiği ve Ayrıldığı Noktalar, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Nisan 2014 YIL-6 S.11.

Araplar tek bir kabileden oluşmadığı için doğal olarak aralarında farklı lehçelerle konuşan kabileler de vardı. Mekke döneminde kıraât açısından bir ihtilaf yaşanmamıştı. Ancak Medine'ye hicretten sonra birçok kabile İslam'a girmiş ve dinin kaynağı Kur'an'ı okurken kolaylarına gelen lehçeleri ile okumuşlardır. Hatta bu pratiğin bizzât Hz. Peygamber tarafından yapıldığı da kaynaklarda mevcuttur. İbn Mücâhid (ö. 324/936), Hz. Peygamber'in farklı lehçelerle konuşan kabilelere bir kolaylık olsun diye onlara kendi lehçeleri ile Kur'an'ı okuttuğunu söylemektedir. Kurtûbî'nin (ö. 671/1273) konuyla ilgili güzel bir değerlendirmesi vardır. O, ed-Davudî ve İbn Ebî Sufra'dan rivâyetle kıraâtlere bugün bilinen yedi kıraât olmadığı, ancak farklı lehçelerle okunduğu için yedi kıraât dendiğine işaret etmiştir. Her imam kendi lehçesiyle okuduğu için o kıraât onlara nispet edilmiştir. Yedi harf, yedi kıraât olarak anlaşılmalıdır. Hatta Nâfi'nin harfi, İbn Kesîr'in harfi şeklinde ifadeler de kullanılmıştır." (Yüksel, 2019: 61)

Lehçe farklılığından kaynaklanan farklı okuyuşlar aslında çok büyük ihtilaflar da değildir. İlgili kelimenin telaffuzundan kaynaklanan imâle, terkîk ve tefhîm gibi uygulamalar ya da mâzî fiillerin muzâri, muzâri olanların mâzî, ma'lûm ve meçhûl okunmaları şeklindeki uygulamalardır. (İbn Mücâhid, 1980: 45) Bu tür okumalarda Kur'an'ın herhangi bir hükmünü değiştiren veya iptal eden kıraât farklılığı yoktur. Dolayısıyla bu çeşitlilik sened olarak Hz. Peygamber'e ulaşmış ve onun onayından geçmiştir. (Dâni, 1999: I/25) Elbette burada kastettiğimiz durum mütevâtir olan kıraâtlerle ilgilidir. Şâz kıraâtler ve dil özellikli okumalar söylediğimizin dışında kalmaktadır. Dolayısıyla her kâri kendi lehçesine göre okumuş, bunun ruhsatını Hz. Peygamberden almış ve gittiği yerlerde de kendi kıraâtini okutmuştur. Böylece kıraât çeşitlenmiş, her imam kendi okuduğu kıraâtini gittiği yerlerde okumuş, okutmuş sonuçta o bölgede genel geçer bir kıraât tarzı yerleşmiştir. Hiçbir sahâbi de lehçelerden kaynaklanan bu farklı okuyuşu yadırgamamıştır. Ancak Hz. Osman döneminde kıraât bakımından ihtilaflar çoğalmış, insanlar arasında birbirini inkâra kadar varacak tartışmalar yaygınlaşmıştır. Bunun üzerine Hz. Osman, Zeyd b. Sâbit başkanlığında oluşan heyete Kur'an'ı sadece Kureyş lehçesi üzere yazmalarını emretmiş, bunun dışında farklı lehçelerle yazılan mushafları ise imha etmiştir. (İbn Mücâhid, 1980: 11; Maşalı, 2016: 60-64) Yazılan bu nüshaları Şam, Yemen, Basra, Kûfe, Mekke ve Bahreyn'e göndermiştir. Bir nüshayı da

Medine’de bırakmış, bırakılan bu mushafa da el-İmâm ya da İmâm Mushaf’ı denmiştir. (Bennâ, 1987: I/70) Hz. Osman döneminde İslam coğrafyasının daha da genişlemesi neticesinde değişik bölgelerde Müslümanlığı kabul eden kimselerin Kur’an kıraâtî konusunda farklı okuyuşları ortaya çıkmıştı. Hatta Şam ve Irak gibi yerlerde de kendi kıraâtlerinin daha üstün olduğuna dair tartışmalar zuhûr etmişti. Şam ehli, Kur’an’ı Übey b. Ka’b’dan, Irak ehli ise Abdullah b. Mes’ud’dan okumuşlardı. Bunlar birbirlerinin duymadıkları kıraâtleri okuyorlardı. Yine Huzeyfe, Humus ehlinin çok farklı kıraât ettiklerini görmüş ve kendi kıraâtlerinin daha iyi olduğunu savunduklarını duymuştu. Humus ehli de Kur’an’ı Mikdâd b. Amr’dan okumuşlardı. Basra ehli de farklı kıraât okumakta ve onlar da kendi kıraâtlerinin daha iyi olduğunu savunmaktaydılar. Basra ehli de Kur’an’ı Ebû Musa el-Eş’ari’den öğrenmişlerdi. (Allânî, 2014: 70) Huzeyfe bu durum karşısında insanlara bir konuşma yapmış ve durumu halifeye taşıyacağını ilan ederek hemen Medine’ye gelip, Hz. Osman’a durumu iletmış ve bundan önce Yahudi ve hristiyanların kitaplarına yaptıkları muameleyi Müslümanların yapmasından endişe ettiğini söylemiştir. (Allânî, 2014: 70) İşte bunun üzerine Kur’an’ı tek mushafta, tek yazıyla toplama işi böylelikle gerçekleşmiş oldu.

“Kur’an dilinin kendine has özelliklerinden birisi de kıraât farklılıklarına müsâit bir yapıda olmasıdır. Yani bir kelimenin kitâbetinden kaynaklanan yapısı, farklı okumalara zemin hazırlayan bir nitelik taşımaktadır. Örneğin: Kur’an’da geçen *melik* kelimesi hem medli *mâlik* şeklinde hem de medsiz *melik* şeklinde okunmaya müsâittir. Yine *miskîn* kelimesi *mesâkin* ve *miskîn* şeklinde okumaya elverişlidir. *Yahdâ’ûne*, *yuhâdi’ûne*, *vâ’adnâ*, *ve’adnâ*, *er-rîh*, *er-riyâh* okuyuşları da farklı okumalara örnek olarak verilebilir. Bazı mâzi fiiller muzâri, muzâri fiiller mâzi, ma’lûm olan fiiller meçhûl, meçhûl kalıbında olanlar ma’lûm okunabilmektedir. İsm-i fâil kalıbında olanlar ism-i mef’ûl, ism-i mef’ûl kalıbında olanlar ise ism-i fâil şeklinde kıraât edilmektedir. Bütün bu örneklerden çıkan sonuç, Kur’an dilinin kıraât farklılığına müsâit olduğunu göstermektedir. Şunu ifade etmek gerekir ki dilin bu farklı okumalara müsâit olması her kelimenin farklı farklı okunacağı anlamına da gelmez. Söz konusu Kur’an olduğu için, burada kıyas ya da mantık devre dışı kalır. Çünkü farklı kıraâtler rivâyete dayanmaktadır. Hz. Peygamberin “*Kur’an yedi harf üzere indirildi, ondan kolayınıza gelen şekilde okuyun*” (Müslim, “Salâtu’l-

Müsâfirin", 273, 274; "Ebû Dâvûd, "Vitr", 22) hadisi kıraât farklılıklarına ruhsat tanımıştır. Nitekim daha önce de ifade ettiğimiz gibi Hz. Peygamber hayattayken bazı uygulamalara bizzât kendisi onay vermiştir. Başta Hz. Ömer'le Hişâm b. Hâkim arasında geçen hâdise zikredilebilir. Yine Hz. Ömer'in başka bir kişiyle olan diyalogu da örnek gösterilmektedir. Ashâbdan birisi Hz. Ömer'in yanında Kur'an'dan âyetler okumuş, Hz. Ömer hatalı okuduğunu söyleyince o kişi; "ben Hz. Peygamber'e böyle okudum o beni hatalı bulmadı" cevabını vermiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamberin huzuruna gelip durumu anlatmışlar. O kişi: "Ya Rasulellah! Sen bana bu âyeti böyle böyle okutmadın mı?" demiş. Hz. Peygamber de evet cevabını verince, Hz. Ömer'in içine bir şüphe düşmüş. Hz. Peygamber onun bu halini görünce elini üç defa onun göğsüne koyarak; içinden şeytanı uzaklaştı Ya Ömer! Sen azâb ayetini rahmet, rahmet âyetini azâba çevirmedikçe Kur'an'ın (okuduğun kıraâtin) tamamı doğrudur, buyurmuştur.

Hz. Osman yedi harf bağlamında dile getirilen okumaları değil, müteradif ve müdrec okumaları kaldırmıştır. Fonetik dediğimiz ve sadece kolaylığa dayalı olan okumalar zaten yazıyla ilgili değildir. Seslendirme ile alakalıdır. Ferşî okumalar/kelime değişikliğinin yaşandığı ferşî okumalar ise kaldırılmamış Kureyş lehçesi ile yazılan yazı sitiline uygun olanlar aynen alınmış diğer ferşî farklılıklar ise mushaflara dağıtılmıştır. (Dağ, 2011: 40-41) Dağ, kıraat farklılıklarını yedi harf hadisi kapsamında lehçeye dayalı olan ve lehçeye dayalı olmayan şekilde kategorize etmiştir. Lehçeye dayalı olanları şu şekilde sınıflandırmıştır:

- a. Müteradif okumalar. Örnek: طعام الاثيم (Duhân 44/44) طعام الظالم gibi. Şunu belirtelim ki müteradif okumalar kıraat ilminin içerisine dahil edilmemiştir. Şâz kıraat kategorisinde kalmıştır.
- b. Fonetik/usûl farklılıkları. Örnek: İdgâm, izhâr-imâle fethâ-müsehhele-muhakkaka vb.
- c. Muarreb farklılıklar. Örnek: Mikâil, Cebrâil, İbrâhîm vb.
- d. Sülâsi bâb farklılıkları. Örnek: يَحْسِبُ -يَحْسَبُ gibi.
- e. Sülâsi mastar farklılıkları. Örnek: *Da'fen du'fen* gibi. (Dağ, 2011: 40-41)

Lehçeye dayalı olmayan kıraat farklılıklarını da başta sarf ve nahiv olmak üzere daha sonra da her konuyu kendi içerisinde isim fiil olarak şu şekilde kategorize etmiştir:

1. Sarfla ilgili farklılıklar

a. İsim farklılıkları. Örnek: Müfret, cemi', ism-i fâil- ism-i mef'ul vb.

b. Fiil farklılıkları. Örnek: Müennes-müzekker, gâib, muhâtab, ma'lûm, meçhûl vb.

c. Harf farklılıkları. Örnek: *Ûenne* *Ûinne* gibi.

2. Nahiv farklılıkları

a. Nahiv âmillerin farklılıkları. Örnek: *الكن* *lâkin*, *الكن* *lâkinne* vb.

b. Nahiv ma'mullerinin farklılıkları. Örnek: *Leyse'l-birre-leyse'l-birru*, *fetelakkâ âdemu*, *fetelakkâ âdeme* vb.

c. Ziyade ve noksanlık farklılıkları. Örnek: *Kâlû ve kâlû* gibi. (Bakara 2/116)

Yedi harf, bir ruhsattır, yine Kur'an'ın indiği ve metnin yazıya geçirildiği Kureyş lehçesi korunmuştur. Aslolan bu lehçedir diğer lehçe ile okumalara ise izin verilmiştir. Aburrahman Çetin, yedi harf yedi lehçe değil, kesretten kinayedir, demiştir. (Çetin, 2013: 149)

6. Kıraat İmamları

Kıraatleri mütevâtir olarak kabul edilen yani sened bakımından okuyuşları Hz. Peygamber'e dayanan on kıraat imamı vardır. On imama nispetle kıraat-i aşere terimi şöhret bulmuştur. "On kıraat ifadesinden, Kur'an'ın on çeşit okunabileceği anlamı çıkmaz. Kur'an'ın büyük bir kısmı tek kıraatle okunur. Ancak bazı kelimelerin birden fazla okunuşu olabilmektedir. Ayrıca yan yana gelen bazı kelimelerin birbirlerine idğâm edilmesi veya edilmemesi, medlerinin az veya çok olması gibi farklı uygulamalar bulunmaktadır. İşte bütün bunlar günümüze kadar on kıraat bünyesinde muhafaza edilmiştir. Kıraatler, kıraat imamlarının adıyla anılır. Kıraatlerin, bilinen kıraat imamlarına nispet edilmesi, onların o kıraati en çok okuyan ve okutan, o kıraatle ilgi-

lenen ve bu alanda meşhur olup otorite olarak kabul edilen kimseler olmasından kaynaklanmaktadır. Yoksa onların kendi icadı, rey ve içtihadı manasına gelmemektedir. Hiçbir imam, ben şu âyeti şöyle okuyayım; şöyle okursam Arapçaya daha uygun olur, böyle okursam uygun olmaz diye herhangi bir kıraati kendisi ortaya koymuş değildir. Her biri kendi hocasından, o da bir önceki hocadan öğrendiği kıraati nakletmiştir. Nitekim bazı kıraat imamlarının açıklamaları, kıraatlerinin içtihadî olduğunu değil, nakle dayandığını açıkça ortaya koymaktadır. Aynı zamanda büyük bir dil bilgini olan İmam Hamze ve İmam Kisâî için, sadece nakle itibar ettiklerini gösteren rivâyetler nakledilmiştir. İmam Hamze, nakilsiz hiçbir harf/vecih okumadım demiştir.” (Çetin, 2007: 57-61)

Kur'an, lafzı ile ibadet edilen bir kitap olduğu için onun kıraati İslam âlimlerinin ilgi odağı olmuştur. Hz. Osman Mushafları, mütevâtir kıraatleri ihtiva etmesi için noktasız ve harekesiz olarak yazılmıştır. Yoksa bazılarının zannettiği gibi, bu Mushaflarda noktalama bulunmadığı veyahut yazının tam gelişmediği ve yetersiz olduğu için kıraatler ortaya çıkmış değildir. Farklı kıraatlerin bulunması, mesela mütevâtir on kıraatin mevcut olması, on tane Kur'an var manasına gelmez. Kıraat sayısı kaç olursa olsun, Kur'an bir tanedir. Kıraatler, bir bakıma Kur'an'ın seslendirilmesi demektir ve hepsi de güvenilir nakle dayanmaktadır. Kur'an'ın farklı kıraatlerle okunması, yazısında, kelimelerinin şeklinde neredeyse hiçbir değişiklik oluşturmamaktadır. Mesela *يعلمون* kelimesi iki farklı kıraati de kapsamı için mushaflara noktasız olarak yazılmış; böylece bu kelimenin "ya'lemûn" ve "ta'lemûn" şeklinde okunabilmesi sağlanmıştır. Görüldüğü gibi sadece yazıyı seslendirme farkı olmaktadır. Beldelerine göre imamları ve râvilerini şöyle bir tablo ile vermek mümkündür:

Kıraat İmamları ve Râvileri

Sıra	İmam	Belde	Rumuz	Ö.Tarihi	Râvi	Rumuz	Ö.Tarihi	Rumuzlar
1	Nâfir	Medi- ne	ا	169/7 85	1. Kâlûn 2. Verş	ا ج	220/8 35 197/8 12	ايج
2	İbn Kesîr	Mek- ke	د	120/7 38	1.Bezz î 2.Kun bu	ه ز	250/8 64 291/9 04	دهز
3	Ebû Amr	Basra	ح	154/7 71	1. Dûrî 2. Sûsî	ط ي	246/8 60 261/8 74	حطي
4	İbn Âmir	Şâm	ك	118/7 36	1. Hişâm 2.İbn Zek- vân	ل م	245/8 59 242/8 57	كلم
5	Âsım	Kûfe	ن	127/7 45	1. Şu'be 2. Hafs	ص ع	193/8 08 180/7 96	نصع

6	Ham-ze	Kûfe	ف	156/7 73	1. Ha- lef 2. Hallâ d	ض ق	229/8 44 220/8 35	فضق
7	Kisâî	Kûfe	ر	189/8 05	1. Ebü'l- Hâris 2. Dûrî	س ت	240/8 54 246/8 60	رست
8	Ebû Ca'fer	Medi- ne	جع	132/7 49	1.İbn Verdâ n 2.İbn Cemm âz	عی جم	160/7 76 170/7 86	جعجم
9	Ya'kû b	Basra	بع	205/8 21	1. Ru- veys 2. Ravh	یس حه	238/8 52 235/8 49	بعیسحه
10	Halef	Basra	خل	229/8 44	1. İshâk 2. İdrîs	سح سه	286/8 89 292/9 05	خلسحه

7. Kıraatlerin Tefsire Etkisi

Kıraatlerin çeşitli oluşu; Kur'an okumada kelimelerin telaffuzu bakımından kolaylık sağlamıştır. Çeşitli lehçelere sahip, okuma-yazma bilmeyen, Küreyş lehçesini telaffuzda güçlük çeken müslümanlar, kendi lehçelerine göre okuma ruhsatı verildiğinden Kur'an'ı kolayca okuyabilmişlerdir. Farklı kıraatler sebebiyle Kur'an daha müciz ve muhtasar hale gelmiş, belâğat ve i'câzın doruğuna ulaşmıştır. Böylece her kıraat sanki bir âyet mertebesinde olmuş ve aynı kelime ile değişik manalar elde etmek mümkün kılınmıştır. Üstelik kıra-

atlerin, Kur'an'ın anlaşılmasında da rolü olmuştur. Bazı müphem kelimeler, kapalı ifadeler, kıraatler sayesinde açıklığa kavuşmuştur. Bu hususa işaret olmak üzere, tâbiûndan Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721)'in şu sözü dikkat çekicidir: "Abdullah b. Abbas'a sorular sormadan önce, Abdullah b. Mes'ud kıraatini okumuş olsaydım, ona sorduğum meselelerin çoğunda soru sormaya ihtiyaç duymazdım." Kıraatler, Kur'an'ın gerçek Allah kelamı olduğunun en büyük delillerinden birini teşkil eder. Çünkü bu kadar çeşitliliğe rağmen, onda tezât ve tenâkuz yoktur. Aksine her bir kıraat diğerini tasdik etmekte ve kimi yerlerde birbirini açıklamaktadır. Farklı okuyuşlarda zıtlıktan bahsedilemez. Çünkü zıtlık bir şey hakkında hem olumlu hem de olumsuz bir beyan esnasında ortaya çıkar. Kıraatlerle elde edilen anlam çeşitliliği ise farklı seçenekler olup anlam zenginliği ortaya çıkarmaktadır. (Çetin, 2007: 57-61)

Kıraatlerin tefsire etkisini tefsire etki eden kıraatler ve tefsire hiç etkisi olmayan kıraatler olmak üzere iki şekilde ele almak gerekir. Tefsire etki eden kıraat çeşitleri kelimelerin harflerinde yapılan değişikliklerdir. Örneğin Fâtiha sûresinde geçen *mâliki yevmiddîn* kelimesinin *meliki yevmiddîn*¹⁸ şeklinde okunması gibi. *Melîk* kelimesi *mâlik* kelimesinden daha kapsamlıdır. Her *melîk* mâlikdir ama her *mâlik* *melîk* değildir. Bir eşya sahibi için "*mâlikü'l-eşyâ*" veya ev sahibi için "*mâlikü'd-dâr*" kelimeleri kullanılırken böyle sınırlı mülkiyetler için *melîk* ifadesi kullanılmaz. (İbn Zencele, 1998: 78) *Melîk* kelimesinin mastarı *mülk* şeklinde gelmektedir. Yüce Allah Kur'an'da âhret gününde; "*bugün mülk kimindir*" (Mü'min 40/40) sorusuyla her şeyin gerçek sahibinin kendisi olduğuna dikkatleri çekmektedir. Eğer *mâlik* kelimesi daha kapsamlı olsaydı o takdirde *mâlik* kelimesinin mastarı olan *milik* şeklindeki kelimeyi kullanmış olurdu. (İbn Zencele, 1998: 78) Dolayısıyla kelimelerin yapısında meydana gelen değişiklik anlam bakımından tefsire de etki etmektedir.

İkincisi ise tefsire etki etmeyen kıraat çeşitleridir. Onlar da medlerdeki farklılıklar yani uzatma ölçüleri, imâle, tefhîm, terkîk, teshîl gibi telaffuz farklılıklarıdır. Bu gibi okuyuşlarda kelimenin harflerinde bir değişiklik olmayıp sadece telaffuz farklılığı olduğundan anlam bakımından da bir değişiklik olmamaktadır. (İbn Âşur, 2000: I/50) Aynen kendi dilimizde görülen İstanbul

¹⁸ Nâfî', İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir ve Hamze *meliki yevmiddîn* şeklinde; Âsım ve Kisâî ise *mâliki yevmiddîn* şeklinde okumuşlardır.

şivesi ile Anadolu şivesi arasındaki telaffuz farkı gibi. Örneğin gitmek eylemini murad eden bir kimsenin gidiyorum, gidirem, cidiyorum gibi telaffuz farklılığı aslında gitmek fiiline anlam bakımından bir farklılık katmamaktadır. Bütün kullanımlarda kastedilen hareket, gitmek işidir. İkinci bir örneği şöyle verebiliriz: Kur'an'ı Kerim'de bazı fiiller etken bazı fiiller de edilgen olarak gelir. Bu durum kıraat farklılıklarında da yerini bulur. Kıraat imamları aynı kelimeleri kimi zaman ma'lum kimi zaman da meçhul okumuşlardır. Elbette bunun sonucunda da manada değişiklik olacaktır. Buna göre kıraat imamlarının, fiilleri ma'lûm ve meçhûl kalıpta okumasıyla mananın nasıl değiştiğine İbn Âşûr'un tefsirinden bir örnek gösterilebilir. *“Bir peygamberin hıyanet etmesi, olur şey değildir”* (Âl-i İmrân 3/161) âyetinde geçen *أَنْ يَغْلَى* kelimesi ma'lûm ve meçhûl olmak üzere iki şekilde okunmuştur. İbn Kesîr, Ebû Amr ve Âsım âyette geçtiği gibi kelimeyi ma'lûm okurken; diğer kıraat imamları ise bunu *yuğalle* şeklinde meçhul okumuşlardır. Ma'lum şeklinde okuyanlara göre fail nebîdir. Bu okuyuşa göre anlam ise “ordunun emirinin izni olmadan ganimetten bir miktar almaktır ve mutlak anlamda maldaki hıyanettir.” Kelimeyi meçhûl okuyanlara göre ise fâil hafzedilmiştir. Onun yerine gelen nâibi faildeki zamir ise Nebî'ye dönmektedir. Bedir savaşında kaybedilen bohçayı Hz. Peygamber'in aldığı ve de Hz. Peygamber'in Uhud savaşında ganimetleri savaşçılar arasında taksim etmeyeceği şeklindeki iki rivâyet göz önünde bulundurulduğunda bu iki kıraat arasındaki mana farklılığı daha iyi anlaşılacaktır. Bu durumda kıraatlara göre âyetin anlamında şöyle bir değişiklik ortaya çıkmaktadır: Ma'lum okunuşa göre “hiçbir peygamberin (ashâbına karşı) ganimet malına (veya emanete) hıyanet etmesi olur şey değildir” şeklindedir. Meçhul kıraate göre mana ise “Peygamber'e hainlik sıfatı nispet edilemez” şeklindedir. Bu kıraate göre mananın şöyle olacağı da söylenmiştir: “(Hiçbir) kimsenin Peygambere ihanet etmesi olamaz/olmasın.” (İbn Âşur, 2000: III/274) Tâhir b. Âşûr iki kıraat farklılığını verdikten sonra onlardan çıkan anlamlara da şöyle değinmiştir: “Cumhurun okuduğu kıraatte; ganimetlerde ihanet etmesinler diye orduya nehiy anlamı vardır. Peygamberin gözetimi altında olan ganimete ihanet etmeyin; çünkü ganimetleri paylaştırmak Peygambere aittir manasındadır. Anlaşılan o ki Nebî'nin emanetinde olan bir mala hıyanet edilmesi Peygambere ihanet etmek demektir. İbn Âşûr kelimenin meçhul okunduğu zaman da mananın şöyle olacağını söylemektedir: “Peygamber aldatmaz ki O'nun ordusunda aldatma olsun. Dolayısıyla bura-

daki hıyanetin Hz. Peygambere atfedilmesi mecâz-i aklîdir. Yani peygamberin ihanet etmesi zaten düşünülemez. O'nun eğitiminden geçen ve O'nunla birlikte olanlardan da böyle bir eksiklik yapmaları düşünülemez.¹⁹

Kur'an'ı sahabe arasından ilk tefsir eden müfessirlere baktığımız zaman onların tefsir konusunda Kur'an kıraâtlerinden azami ölçüde istifade ettiklerini görürüz. Hatta mütevâtir olmayan şâz ve âhâd kıraâtlerden bile tefsir konusunda çokça istifade etmişlerdir. Onların amaçları ve bu konudaki çabaları da elbetteki Kur'an âyetlerini en iyi şekilde tefsir etme, anlama ve başkalarına anlatma çabasıdır. Bu bağlamda Abdullah b. Mes'ud'un tefsir konusunda kıraâtlerden en çok yararlanan sahabi olduğu bilinmektedir. Hatta Abdullah b. Mes'ud'un Tefsirde Kıraâti şeklinde müstakil çalışma da yapılmıştır.²⁰ Yine az da olsa Hz. Âişe'nin, Hz. Ebûbekir'in, Hz. Alî'nin kıraâti tarzında tefsir kitaplarındaki mâlumatlar, bizlere kıraâtin tefsir konusunda ilk başvurulmuş ilim olduğunu göstermektedir. Nitekim ilk dönemlerde Mekke, Medine, Kûfe ve benzeri yerlerde kıraât merkezlerinin oluşması Kur'an tefsirinin bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır. (Allânî, 2014: 64)

Kıraât farklılıklarının tefsir kitaplarında karışık olarak derlenmesi yani mütevâtir ve şâz ayrımına gitmeden -her ne kadar şâz olduğu belirtilmiş olsa da- yer alması aslında tefsir ilmine yaptığı katkıdan dolayıdır. Kıraâti bilmeden tefsir yapmanın çok zor olduğunu söyleyen âlimlerin gerekçesi de buna dayanmaktadır. Yani kıraât tefsirin en önemli malzemesidir. Hatta sadece tefsirin değil Arap dilinin de en önemli kaynağıdır. Dil kurallarının prensipleri çoğu zaman kıraâten istişhâdlarda bulunarak formüle edilmiştir. Kur'an'ın dili de Arapça olduğuna göre tefsir konusunda kıraât farklılıklarından yararlanmadan kapsamlı bir tefsir yapıldığını iddia etmek bu bakımdan zordur. Bu bağlamda tefsir külliyatının kıraât farklılıklarıyla dolu olduğu şikâyetiyle serzenişte bulunmak yerine, mütekaddim ulemanın bu ilimden yararlandığı gibi günümüzde tefsir yapanlar da pek tabii olarak bundan yararlanmalıdır. Öncekiler her farklı kıraâti farklı bir âyetmiş gibi değerlendirme cihetine bile gitmişlerdir. Çünkü yapılan bu gayret tamamen Kur'an'a yapılmış bir

¹⁹ Bu konuda bkz. Murat Akkuş, Kıraatlerin Tefsire Etkisi (İbn Âşur Örneği), Mütefekkir, *AÜİF* Dergisi, cilt 2, sayı 3, Haziran 2015, s. 151-176.

²⁰ Bu konuda bkz. Lahluhi Salih, "Kırâe fi'l-Kıraâti'l-Kur'aniyye eş-Şâzze Kıraâtü Abdillâh b. Mes'ud", *Mecelletü'l-Muhbir*, sy, 2009, s. 193-204.

hizmettir. Farklı kıraâtler sayesinde belâgat zenginliği, i'câzın güzelliği ve ihtisar gibi edebî zevkler de ortaya iyice çıkmış olmaktadır. (Allânî, 2014: 74; İbnü'l-Cezerî, ts.: I/52) Kıraât farklılıklarının ortaya koymuş olduğu zenginliğe işaret eden müstakil çalışmalar da vardır. Örneğin bu araştırmalardan birinde kıraât farklılıkları sayesinde ihbâri olan bir cümlemin ya da âyetin inşâi, inşâi olanın ise ihbâri bir anlama büründüğü görülmektedir. Bu âyetlerin üslûb bakımından zenginliğidir. Aynı şekilde bu kıraâtler sayesinde tefsiri yorumlar, fikhî çıkarımlar ve edebî sanat güzellikleri de elde edilmektedir. (Seyyîb, 2009: 40-41)

Kıraâtlerin tefsir ilmine etkisi inkâr edilemeyecek kadar açıktır. İlk klasik tefsirlerden günümüze kadar yazılan birçok tefsir kaynağı kıraâtler konusuna bîgane kalmamıştır. Hatta kıraâtlerden örnekler vererek yaptıkları tefsire zemin hazırlamışlardır. Örneğin Taberî (ö. 310/923), İbn Atıyye (ö. 541/1147), Zemahşerî (ö. 538/1144), Kurtûbî (ö. 671/1273) ve daha birçok müfessir kıraâttten yararlanarak tefsirlerini meydana getirmişlerdir. Abdulhamit Birışık da kıraât farklarının Kur'an yorumuna zenginlik kattığı için çoğu tefsir kaynaklarında bu konuya yer verildiğini ifade etmektedir. (Birışık, 2014:161)

İlk dönemlerde kıraat formüle edilmemişti. Tefsir ilminin ya da tefsir kaynaklarının içerisinde âyetler arasına serpiştirilerek ele alınıyordu. Bu işlem kıraatin tefsir ilmindeki yerinin en önemli göstergesidir. Zaten Hz. Peygamber döneminde başlayıp halifelerle birlikte devam eden bölgelere Kur'an hocası gönderme işinin temelinde aynı zamanda okuttukları Kur'an'ı açıklama talebi de vardır. Yani Kur'an kıraatiyle tefsir işi atbaşı gitmiştir. Tâbiri câizse et ve tırnak gibi birbirine bağlı olan bu ilimlerin arasını ayırmak zordur. Hatta şunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Gerek sahabe ve gerekse tâbiûn dönemi olsun, o dönemde kıraat farklılıkları tefsir ilminin bir malzemesi olarak kullanılıyordu. Sadece telaffuzdan ibaret değildi. Gerek fukâha gerek kelâm âlimleri gerekse İslâmî diğer ilimlerin tamamında ilk kaynak olan Kur'an âyetlerini anlama konusunda bütün âlimler kıraatten tefsir için yararlanmışlardır. (Yüksel, 2019: 89-94)

Bir anlamda farklı kıraatler tefsir açısından önemli bir zenginliktir. Çünkü kelimelerin farklı bir şekilde kıraat edilmesi her yerde olmasa bile bazı bölümlerde manaya doğrudan etki etmektedirler. Bu kıraatler sayesinde âyet-

ler, kelimelerin manaya delaletleri bakımından anlam genişliği kazanmakta olup, eğer kapalılık varsa yine farklı kıraatler manaya açıklık sağlamaktadır. Çünkü Kur'an, lafızlardan oluşmaktadır. Kıraat ise doğrudan lafızların telaffuzu ile ilgilenmektedir. İşte bu lafızlardaki kıraat çeşitliliği anlama yansımakta bu da Kur'an'ın tefsirine etki etmektedir. Dolayısıyla kıraatlerin tefsir ilmine olan katkısı oldukça büyüktür. Kıraat farklılıklarının Kur'an yorumuna katkısı hususunda aktaracağımız şu bilgiler yerinde olacaktır: "Kur'an-ı Kerim'in yedi harf üzere inmesine bağlı olarak kıraatlerin çeşitli oluşu; Kur'an okumada kolaylık sağladığı gibi, bazı âyetlerin farklı yorumlanmasına ve bazı hükümlerde çelişki ve zıtlık olmayan değişik anlayışların doğmasına da sebep olmuştur. Böylece hem Kur'an'ın okunuşunda farklı ve zengin çeşniler ortaya çıkmış; hem de engin ve iç içe manalar ifade eden Kur'an-ı Kerim'in anlamı daha da zenginleşmiş, çoğalmış ve her devirde ve her seviyedeki insanların farklı farklı lezzet aldıkları, yararlandıkları ilâhi bir sofraya ve hazine olmuştur." (Çetin, 2013: 92)

Sonuç

Kur'an, Arabistan coğrafyasında inmiştir. İlk yıllarda vahyin indiği ortam Mekke, hicretten sonra da Medine olmuştur. Gelen vahiy sadece Hz. Peygamberi ilgilendirmemiş aynı zamanda onu tebliğ edeceği toplumu ve ortamı da ilgilendirmiştir. Bu açıdan vahyin alınması ve aktarılması öncelikli olarak ezberden ve dilden dile okunarak gerçekleşmiş diğer taraftan da vahiy katiplerine yazdırılmıştır. Hz. Peygamber, gelen vahiy Allah'ın yardımıyla ezberlemiş, tekrar tekrar okumuş ve ashabına aktarmıştır. Vahyin tebliği sözlü kültürle başlamış, okuma-yazma oranının artmasıyla da yazı ile devam etmiştir. Hz. Peygamber kendisine gelen vahiy vahiy kâtiplerine yazdırmış bir taraftan da yazdıkları metinleri kendilerine okutturmuş ve olabilecek hataların önüne geçmiştir. Vahiy kâtiplerinin çeşitli malzemelere yazdıkları âyetler titiz bir şekilde muhafaza edilmiş, ashâbdan okuma yazma bilen kimseler de bizzat Hz. Peygamberin yazdırdığı âyetleri yazarak kendilerine özel mushaflar oluşturmuşlardır. Hz. Peygamber, Kur'an ta'limini ezberden yaptırmanın yanında yazılı malzemelerden de takip eden ashaba bu eğitimi vermiştir.

Nüzülü yirmi üç yıl devam eden Kur'an âyetleri, Hz. Peygamber hayat-tayken yazıya geçirilmiş, yazı malzemeleri de Hz. Peygamberin evinde muha-

faza altına alınmıştır. Hz. Ebubekir döneminde bu malzemeler toplanmış ve iki kapak arasına alınacak tarzda yeniden yazılmıştır. Daha sonra Hz. Osman'ın çoğaltacağı mushaflar da Hz. Ebubekir'in yazdırdığı Kur'an'dan istinsah edilmiştir. Vahiy-kıraat ilişkisi bağlamında Kur'an'ın Arapça olarak indiği Kureyş lehçesinin kıraat farklılıkları açısından önemli olduğu anlaşılmıştır. Kur'an Mekke döneminde Kureyş lehçesi ile okunmuş, dolayısıyla farklı okumaların olmadığı görülmüştür. İslam'ın yayılması, Kureyş kabilesinin dışındaki kabilelerin ve yabancı kişilerin de İslam'a girmesiyle birlikte Kur'an kıraatinde farklı okumalar zuhûr etmiştir. Özellikle Medine döneminde kıraat farklılıkları ortaya çıkmış, bazı kelimelerin telaffuzunda zorlanmalar görülmüştür. Bunun üzerine Hz. Peygamber, Kur'an'ın kıraati hususunda bir kolaylık olması için Cebrâîl'e müracaat etmiş ve Rabbinden izin istemiştir. *Kur'an yedi harf üzere indirilmiştir, ondan kolayınıza geleni okuyunuz* hadisi farklı okumalara Allah tarafından müsaade edildiğinin bir işareti olmuştur. Yedi harfle Kur'an'ın okunmasına verilen izin Medine döneminin sonlarına doğru olduğu görüşü de bilginler tarafından ağırlık kazanmıştır. Kıraatler arasındaki farklılıklar, tamamı olmasa da bir kısmı Hz. Peygamber'den bizzat işitilmiş, okunmuş ve ezberlenmiştir. Bu konuda, sahabenin Hz. Peygamber'den kıraati alış şekillerinin farklı olduğu, onlardan bazılarının bir, bazılarının da iki ve daha fazla kıraat aldığı bilgisine ulaşılmıştır. Kıraati elde edişteki bu farklılık sahabe sonrası dönemde de devam etmiştir. Sonuçta kıraatler, Peygamberimiz ve sahabe döneminden başlayarak, günümüze kadar her asırda kalabalık bir grup tarafından başka bir gruba aktarılmış ve tevâtür yoluyla günümüze kadar gelmiştir. Ancak Kıraat-i aşere dediğimiz ve on imamla sınırlandırılmış kıraatlerin tamamı Hz. Peygamber tarafından okunmuştur gibi bir tez ileri sürmenin mümkün olamayacağı anlaşılmıştır.

Kıraat farklılıklarının esas alındığı yedi harf hadisinde geçen yedi harf kavramı tam olarak bilinmemekle birlikte yedi lehçe görüşünün daha ağır bastığı sonucuna varılmıştır. Kıraat farklılıkları bir görüşe göre Hz. Osman'ın çoğalttığı mushaflara yayılmış diğer bir görüşe göre ise farklı okumalar Hz. Osman'ın istinsahı neticesinde kaldırılmış ve tek lehçe yani Kureyş lehçesi ile yazılmıştır. Kıraat farklılıkları konusunda vahiy-kıraat bağlamı kapsamında da şu sonuçlara ulaştığımızı belirtebiliriz. Hz. Peygamber, âyetleri farklı kıraatlere göre yazdırmamış tek sitil üzere yani Kureyş lehçesine göre yazdırmış-

tır. Hz. Peygamber her Ramazan ayında Kur'an'ı Cebrâîl'e okumuş, mukâbele usûlü ordan kaynaklanmıştır. Son arza dediğimiz okuyuş ise iki defa tekrar edilmiştir. Bazılarına göre bu son arzada Hz. Peygamber kıraat farklılıklarına göre Kur'an'ı okumuştur. Bir görüşe göre ise tek harfle okumuş ve yedi harf ruhsatı son arzada kaldırılmıştır. Yedi harf hadisinin arka planına baktığımızda ortada bir problem olduğu anlaşılmış, en az iki kişi ya da daha fazla olmak üzere okuma farklılığından kaynaklanan tartışmaların var olduğu anlaşılmıştır. Bir problem konusunda vahiy bekleyen Hz. Peygamberin farklı okumalar konusunda da bir ruhsat almış olmasının yadırganacak bir konu olmadığı görülmüştür. Sosyal bir meselede, fikhî bir konuda gelen sorular konusunda konuşmayıp vahiy bekleyen Hz. Peygamberin bu durumu gayet doğal karşılanırken, kıraatler konusunda da bir vahyin gelmesine şüpheyle yaklaşılmasının ilmî temelden uzak bir vehim olduğu görülmüştür. Üstelik kıraat farklılıklarının bizi ürküten karmaşık bir konu olmadığı zira sağlam senetle Hz. Peygambere ulaşan ve erbabı tarafından bilinen, okunuşu ve uygulanışı kolay olan bir konu olduğu anlaşılmıştır. Bu anlamda Kur'an'daki kıraat farklılıklarının çoğunu idğâm-izhâr, imâle-fethâ, müsehhele-muhakkaka, işmâm vb. farklılıklar gibi usûl farklılığı, az bir kısmını da fersî farklılıkların oluşturduğu sonucuna varılmıştır.

Kaynakça

- Akdemir, M. Atilla. (2015), *Kıraat İlmi Eğitim Ve Öğretim Metodları*, İFAV Yayınları, İstanbul.
- Akkuş, Murat. "Kıraatlerin Tefsire Etkisi (İbn Âşur Örneği)", *Mütefekkir, AÜİF Dergisi*, cilt 2, sayı 3, Haziran 2015, s. 151-176.
- Allânî, Muhammed el-Habîb. (2014), *Eserû Kıraâti's-Sahâbe fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dârü Sahnûn, Beyrut.
- Altıkulaç, Tayyar. (1973), *Kur'an Tarihinde Yedi Harf Meselesi*, Dini İlmi Edebi Mesleki Aylık Dergi, C. XII, Sayı: 1, s. 10-22, Ankara.
- Bennâ, Şeyh Ahmed b. Muhammed. (1987), *İthâfu fuğalâi'l-beşer*, thk. Şaban Muhammed İsmâîl, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut.
- Beyelî, Ahmed Beyelî, (1984), *el-İhtilâf beyne'l-Kıraât*, Dârü'l-Cil, Beyrut.

- Birişik, Abdulhamit. (2014), *Kıraat İlmî ve Tarihi*, Emin Yayınları, Bursa.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhim. *el-Câmi'u's-sahîh*, (1981), el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul.
- Cansız, "Sahih Kıraat İsnad Edilen Sahabe Rivayetlerinin Kıraat İlmindeki Yeri", AÜSBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Aksaray 2018, s. 35-154.
- Cerrahoğlu, İsmail. (1988), *Tefsir Usûlü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Cevherî, İsmâîl b. Hammâd. (1984), *es-Sihâh*, thk. Ahmed 'Abdulgafûr 'Attâr, Dâru'l-İlmî li'l-Melâyîn, Beyrut.
- Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn Ebu'l-Me'âlî Abdülmelik. (1950), *Kitâbü'l-irşâd ilâ kavâti'i'l-edilleti fî usûli'l-i'tikâd* thk. Muhammed Yûsuf Mûsâ-Alî Abdülmün'im Abdülhamîd, Mektebetü'l-Hancî, Kahire.
- Çalışkan, Mehmet. (2005), Kur'an'ın Nuzûlü ve Yedi Harf (el-Ahrufu's-Seb'a) Meselesi, ÇÜİF Dergisi, Cilt 5, Sayı 1, Ocak-Haziran, s. 215-242.
- Çetin, Abdurrahman. (2013), *Kur'an-ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar*, Ensar Neşriyat, İstanbul.
- Çetin, Abdurrahman. "Kur'ân Kıraatlarına Yönelik Oryantalist Yaklaşımlar", Marife, Konya, 2002, S. 3, Kış, s. 74.
- Çetin, Abdurrahman. "Kur'an Kıraatları Üzerine", Din ve Hayat, İstanbul Müftülüğü Dergisi, 2, 2007, s. 57-61.
- Çollak, Fatih. (2010), "eş-Şâtıbyye", DİA, XXXVIII, 377-379, İstanbul.
- Dağ, Mehmet, (2011), *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*, İsmâ Yayınları, İstanbul.
- Dağdeviren, Alican, "Kıraatlerin Kur'âniyyeti ve Sayısına Yönelik Bir Değerlendirme", Ekev Akademi Dergisi, 68, 2016, 35-52.
- Dânî, Osman b. Saîd b. Osman b. Saîd Ebû Amr. (1999), *Câmiu'lbe'yân fi'l-kıraâti's-seb'i'l-meşhûre*, thk. Kemal Atik, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Demirci, Muhsin. (2003), *Tefsir Tarihi*, İFAV Yayınları, İstanbul.

- Demirci, Muhsin. (1997), *Kur'an Tarihi*, İstanbul: MÜİFAV Yayınları, İstanbul.
- Ezherî, Muhammed b. Aḥmed. (1964), *Tehzîbu'l-Luġa*, thk. 'Abdusselâm Muhammed Hârûn-Muhammed 'Alî en-Neccâr, el-Mu'essesetu'l-Mısriyyeti'l-'Amme li't-Te'lîf ve'l-Enbâ' ve'n-Neşr, Kahire.
- Fırat, Yavuz. (2011), "Kıraat ilmi ve Tarikler", *EÜİF Dergisi*, 13/2, 37-55.
- Fîrûzâbâdî, Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed. (2005), *el-Kâmûsu'l-mhûṭ*, Mu'essesetu'r-Risâle, Beyrut.
- Gırnâtî, Ebû Ca'fer Ahmed b. İbrâhîm b. Zübeyr. (1995), *el-Burhân fî tertibi suveri'l-Kurân*, thk. Muhammed Şa'bân, byy.
- Ġânim Kaddûri el-Hamed. (2003), *Muhâdarât fî ulûmi'l-Kur'an*, Dâru Ammâr, 2003, Amman.
- Halîl b. Ahmed, Ebû Abdîrrahmân b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî. (2003), *Kitâbü'l-ayn*, thk. Dr. Abdulhamîd Hendâvî, Dârü'l-kütübî'l-İlmiyye, Beyrut.
- Hamidullah, Muhammed. (1993), *Kur'an-ı Kerim Tarihi*, İstanbul.
- Hayruddîn es-Seyyib. (2009), *Teġâyürü'l-üslûb fî'l-kıraâti'l-Ḳur'ânî ve ešeruhû fî ihtilâfi'lma'nâ*, Dârül-Gavsânî, Dimaşk.
- İsfehânî, Râġib. (1997), *Müfredâtü elfâzi'l-Ḳur'ân*, thk. Safvân Adnân Dâvûdî, Dâru'ş-Şâmiyye, Beyrut.
- İbn, Âşur, Muhammed Tâhir. (2000), *et-Tahrir ve't-tenvir*, Müessesetu't-tarih, Beyrut.
- İbnü'l-Cezerî, Hâfız Ebî'l-Hayr Muhammed b. Muhammed ed-Dimeşkî. (ts.), *Müncidü'l-mukrîn ve mürsidü't-tâlibîn*, byy.
- İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osman. (1998), *el-Muḥteseb fî tebyîni vüçûhi şevâzî'l-kıraâti ve'l-îdâhi 'anhâ*, thk. Muhammed Abdulkadir Ata, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut.
- İbn Hişâm, Ebü Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik. (ts.), *es-Sîretü'n-nebeviyye*, Dârü İhyâi't-türâsî, Mısır.

- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî. (1994), *Lisânü'l-'arab*, Dâru'l-Fikr. Beyrut.
- İbn Mücâhid, Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs. (1980), *Kitâbü's-seb'a fi'l-Kıraât*, thk. Şevkî Dayf, Dâru'l-Meârif, Kahire.
- İbn Nedîm, Ebü'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kub İshâk b. Muhammed b. İshâk. (1994), *el-Fihrist*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed. (ts.), *et-Tabkâtü'l-kübrâ*, byy., Beyrut.
- İbn Zencelî, el-İmam el-Celîl Ebû Zür'a Abdurrahman b. Muhammed. (1793), *Hüccetü'l-kıraât*, thk. Saîd el-Efganî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut.
- Karaçam, İsmail. (2000), *Kur'an-ı Kerîm'in Fazîletleri ve Okunma Kâideleri*, İFAV Yayınları, İstanbul.
- Kaya, Osman. (2004), "Kur'an'ın Yedi Harf Üzerine İndirilmesi ve Ahrufu's-seb'a (Yedi Harf Meselesi)", Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Cilt: VIII/2, s. 219-244, ARALIK- Sivas.
- Keskioglu, Osman. (1993), *Nüzûlünden Günümüze Kur'an-ı Kerim Bilgileri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Lahluhi Salih. (2009). *Kırâe fi'l-Kıraâtü'l-Kur'aniyye eş-Şâzze Kıraâtü Abdillâh b. Mes'ud*, Mecelletü'l-Muhbir, s. 193-204.
- Maşalı, M. Emin. (2016), *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*, Otto Yayanları, Ankara.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc. (1981), *el-Câmiu's-sahîh*, Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul.
- Nesâî, Ebu Abdurrahman Ahmed b. Şuayb. (1981), *es-Sünen*, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul.
- Öge, Ali. (2010). *Kıraatler ve Kurrâ*, (Fehd b. Abdurrahman er-Rûmî, çev. Ali Öge), Marife, 2, s. 217-234.
- Önen, Hacı. (2014), "Yedi Harf ve Kıraatin Kesiştiği ve Ayrıldığı Noktalar", Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Nisan-6, S.11.

- Sicistânî, Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'âs b. İshâk el-Ezdî. (1952), *es-Sunen*, Mısır.
- Sicistânî, Ebû Bekr Abdullah b. Süleyman b. el-Eş'as. (1995), *Kitabü'l-mesahif*, thk. Muhibbuddin Abdu's-Secan Vâiz, Darü'l-Beşairi'l-İslami, Beyrut.
- Sehâvî, Ebü'l-Hasen Alemüddîn Alî b. Muhammed b. Abdissamed. (1987), *Cemâlü'l-kurrâ ve kemâlü'l-ikrâ*, thk. Dr. Alî Huseyn el-Bevvâb, Mektebetü't-Türâs, Mekke.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. (2008), *el-Itkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Şuayb Arnavut, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut.
- Ünal, Mehmet. (2002), "Kur'an'ın Anlaşılmasında Kıraât Farklılıklarının Rolü", Doktora Tezi, AÜSBE, Ankara.
- Yüksel, Yakup. (2019), *Tefsirde Dil ve Kıraat Tartışmaları Ebû Hayyân'ın Zemahşeri Eleştirisi*, İlahiyât Yayınları, Ankara.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. (1995), *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr ala't-tabatâti ve'l-a'sâr*, thk. Tayyar Altıkulaç, İstanbul.
- Zencele, Sâid el-Efgânî. (1998), *Hucetü'l-kıraât*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut.
- Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısırî el-Minhâcî. (2008), *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Mütevellî Mansûr, Mektebetü Dâri't-Türas, Kahire.
- Zürkânî, Muhammed Abdulazîm. (2012), *Menâhilü'l-irfân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut.